

Gamle uttalenære skrivemåter av stedsnavn

Soknenavn i Østfold fra middelalderen

Ole Gunerius Deli

Masteroppgave i nordisk, særlig norsk, språkvitenskap (NOR4195)

Master i nordiske studier, med nordisk språk som studieretning

Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo

Høsten i 2018

© Ole Gunerius Deli.

2018,

Gamle uttalenære skrivemåter av stedsnavn,

av Ole Gunerius Deli.

<http://www.duo.uio.no/>.

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo.

Gamle uttalenære skrivemåter av stedsnavn

1 Sammendrag

Hvor gammel kan vi anta at en uttale av et stedsnavn er, uten at vi har noen nedskrevne uttaleopplysninger eldre enn omkring 1900? Denne oppgava undersøker skrivemåtene til 60 soknenavn i Østfold som har blitt brukt sia middelalderen, det vil si fra seinest 1537 med gjennomføringa av reformasjonen. Hver lydendring som kan spores i skrift undersøkes ved å finne den eldste skrivemåten som bekrefter endringa. På denne måten finner jeg terminus ante quem for lydendringa, altså når endringa seinest må ha inntruffet.

Resultatene viser at den betydelig største andelen av endringer bekreftes allerede i perioden fra 1300-tallet til første halvdel av 1600-tallet. Særlig 13- og 1400-tallet viser mange førstegangsforekomster for endringer. Få skrivemåter har blitt bevart fra før 1300-tallet, så mange endringer kan allerede ha skjedd tidligere, som vist blant anna av Didrik Arup Seip i hans gjennomgang av språkhistorien i Norge til omtrent 1370.¹

246 endringer har blitt sett på tilsammen. Flere av disse er egentlig endringskjeder bestående av flere enkeltendringer. Endringene kan klassifiseres i språklige grupper, som for eksempel trykksvak vokalreduksjon eller frikativreduksjon. Av fjorten viktige hovedgrupper av endringer vises sju å ha skjedd seinest på 1300-tallet. Dette er $[r]$ -bortfall før alveolar, for eksempel $[-rn] > [-n]$, trykksvak vokalreduksjon, for eksempel $[-i] > [-e]$, palatalisering av $[k]$ og $[g]$ og videre resultater av dette, for eksempel $[sk-] > [ʃ-]$, stemt frikativreduksjon, for eksempel overgangen fra norrøn $[v]$ (skrevet f) til moderne $[v]$ (skrevet v), overgangen $[b] > [t]$, monoftongering, for eksempel $[ei] > [e]$, og kvalitetsendring av visse vokaler, blant anna $[a] > [æ]$. Endringene i to av hovedgruppene må ha skjedd seinest på 1400-tallet. De er utvikling av tjukk l , i hvert fall $[-rð] > [-r]$ og ei veksling mellom $ø$ og e , blant anna $[-ø] > [-e]$. Fire hovedendringer skjedde seinest på 1500-tallet. De er bortfall av nominativsendinga $[-r]$, uendra uttale av $[o]$ før $[n]$, hvor vi ellers fikk $[u]$, $[t]$ -bortfall før $[s]$ og stemt plosivbortfall etter nasal, her med endringa $[-nd] > [-n]$. Nasalbortfall etter vokal i visse tilfeller er den siste hovedendringa som har blitt dokumentert. Dette vises først i 1648.

1 Seip, 1955

2 Forord

Jeg har vært så heldig å få muligheten til å dele opp det siste året av mastergraden i to halvdelar, ett semester med relevant praksis og ett semester med masteroppgave. Høsten 2017 valgte jeg å ta et hospiteringsemne på 30 studiepoeng hos Kartverket, nærmere bestemt stedsnavnsavdelinga ved hovedkartkontoret i Ringerike. Under dette oppholdet blei det klart for meg at jeg ønska å skrive ei oppgave om hvor gamle våre muntlig nedarva uttaler av stedsnavn kan dokumenteres å være.

Ved navnevedtak, som til slutt fattes hos for eksempel Kartverket, er et gjengående argument for en valgt skrivemåte at den gamle uttalen gjengis best på denne måten. Men har vi noen grunn til å regne med at uttalen som blei samla en gang kanskje på slutten av 1800-tallet hadde en lengre tradisjon på stedet enn en lokalt ønska skrivemåte fra et eldre skjøte som har blitt tatt vare på? Var den registrerte uttalen noe som hadde fått et litt spesielt dialektpreg de siste femti åra, eller var det en gammel uttale som hadde holdt seg nesten uendra i mange hundre år tilbake mot middelalderen?

Jeg vil rette en stor takk til min veileder Tom Schmidt som har bistått meg i arbeidet med oppgava. En del materiale jeg ikke har kunnet få fatt på fra biblioteket har jeg fått låne fra ham under arbeidet. Samarbeidet har vært veldig lærerikt og inspirerende, og jeg er veldig takknemlig for den nyttige hjelpa jeg alltid har fått.

Ole Gunerius Deli

Ås, 10. desember 2018.

3 Innhold

1	Sammendrag	—	—	—	5
2	Forord	—	—	—	7
3	Innhold	—	—	—	9
4	Innledning	—	—	—	11
	4.1	Lydskrift og symboler	—		11
	4.2	Problemstilling	—	—	13
	4.3	Avgrensing	—	—	14
	4.4	Tilnærming	—	—	20
5	Metode	—	—	—	25
6	Gjennomgang	—	—	—	35
	6.1	[r]-bortfall før alveolar			35
	6.2	Trykksvak vokalreduksjon			36
	6.3	Palatalisering	—	—	43
	6.4	Frikativreduksjon	—		44
	6.5	Overgang [b] > [t]	—		50
	6.6	Monoftongering	—		50
	6.7	Kvalitetsendring av vokal			52
	6.8	Utvikling av [r]	—	—	57
	6.9	[ø] og [e]-veksling	—		57
	6.10	Vedvarende [o] før nasal			59
	6.11	Bortfall av nominativsending			60
	6.12	[t]-bortfall før [s]	—		64
	6.13	Plosivbortfall etter nasal			65
	6.14	Nasalbortfall etter vokal			65
	6.15	Andre endringer	—		66
7	Oppsummering	—	—	—	72
8	Forkortelser og kjelder	—	—		75
	8.1	Forkortelser	—	—	75
	8.2	Kjelder	—	—	75
9	Litteratur	—	—	—	79
10	Vedlegg	—	—	—	81

4 Innledning

4.1 Lydskrift og symboler

i oppgava	med IPA ²	merknad
[a]	[a]	⟨a⟩
[ç]	[ç]	⟨kj⟩
[r]	[r]	„tjukk l”
[ŋ]	[ŋ]	⟨ng⟩
[o]	[u]	⟨o⟩
[r]	[r]	⟨r⟩
[d]	[d]	⟨rd⟩
[l]	[l]	⟨rl⟩
[ŋ]	[ŋ]	⟨rn⟩
[s]	[s]	⟨rs⟩
[t]	[t]	⟨rt⟩
[u]	[u]	⟨u⟩
[v]	[v]	⟨v⟩
[œ]	[œ] ³	„mellom [ø] og [å]” ⁴
[å]	[ɔ]	⟨å⟩
[v]	[v]	norrøn stemt ⟨f⟩
[p]	[θ]	norrøn ustemt ⟨p⟩
[ð]	[ð]	norrøn ⟨ð⟩
[x]	[x]	norrøn ustemt frikativ ⟨g⟩
[ɣ]	[ɣ]	norrøn stemt frikativ ⟨g⟩
[w]	[w]	norrøn ⟨v⟩

Alle andre lyder blir i oppgava gjengitt med de samme bokstavene som med IPA.

Hiatus markeres alltid med lengdetegnet : mellom vokalene. Uten dette tegnet markerer vokaler som står inntil hverandre alltid diftong.

... > ... skal leses som fra ... til

... < ... skal leses som ... av

Symbolet # etter et tilleggsord betyr at forma har blitt normert, og ikke nødvendigvis er det opprinnelige i originalkjelda. Et eksempel er „*Skiptue (sokn#)*” fra et uttrykt diplom i Riksarkivet fra 1603.

symbol	forklaring
[:]	etter lang vokal
[¹]	før staving med trykk og tonem 1
[²]	før staving med trykk og tonem 2
[.]	før staving med bitrykk

² Det internasjonale fonetiske alfabetet

³ Sandøy, 1992, s. 307

⁴ Hoff, 1946a, s. 89

Lydskrifta jeg har brukt i oppgava er det internasjonale fonetiske alfabetet (IPA), med noen få forenklinger. Lydskrift står i klammeparenteser ([]), men vær oppmerksom på at klammeparenteser også brukes der kjeldene har disse, for eksempel „DN, XXI, s. 810, [Tisbjørnrud]”. Det går klart fram av konteksten hva som er uttaler og hva som ikke er det, for eksempel ved at navneformer og uttaler alltid er kursiverte. For eldre navneformer og lyder har jeg brukt en underliggende normert ortografisk skrivemåte. Dette har jeg gjort fordi jeg ikke kan være heilt sikkert hvilken uttale forma eller lyden har hatt til ethvert tidspunkt. Disse formene står derfor ikke i klammeparenteser, men heller ikke i vinkla parenteser (◁). Dette siste er fordi vinkla parenteser lett kan sammenblandes med de brukte symbolene > og < som her viser endringer. Eldre navneformer og lyder står likevel i kursiv som ellers.

Oppløste forkortelser skrives med rett skrift i navneformer med kursiv skrift, for eksempel „*Greager*”, men med kursiv skrift i sitater hvor rett skrift brukes (for eksempel „[...] i *Indre Østfold* (Skjetve, *Spydeberg*[...])”). Det må også nevnes at forkortelser i *Diplomatarium Norvegicum* ikke har blitt markert fram til bind 21, første halvbind, utgitt i 1970.

Jeg har valgt å bruke bokstavene [a], [o], [r], [u] og [ǣ] framfor de fonetiske tegna [a], [u], [r], [ʉ] og [ɔ] fra IPA for disse norske lydene. Det samme gjelder bokstaven [b], som jeg har valgt å bruke for den ustemte dentale frikativten, norrøn *þ*, skrevet [θ] med IPA. Motsatt har jeg valgt å bruke [v] for å gjengi den norske lyden *v*, skrevet [ʋ] med IPA. Grunnen til dette er at jeg har reservert [ʋ] for den stemte labiodentale frikativten, det vil si stemt *f* på norrønt, skrevet [f] med IPA.

[œ] blir brukt i denne oppgava for et fonem karakteristisk for mål i Østfold. Lyden har av Ingeborg Hoff, blitt beskrevet som en „uklar ö-lyd med opphav i gammelnorsk *o*, som i *Indre Østfold*⁵ er *o*⁶, og ellers nærmer seg *o*⁷”⁸. I verket *Bustadnavn i Østfold* beskrives dette fonemet som en mellomting „mellom [ø] og [ǣ]”⁹. Verket benytter seg i hovedsak av Norvegia som lydskrift, med noen tegn

5 „(Skjetve, *Spydeberg*, *Trøgstad*, *Askim*)”

6 en „low mixed” (verken „front” eller „back”) urunda vokal

7 „en „low wide front” runda vokal”

8 Hoff, 1946a, s. 89

9 Schmidt, i BØ, XIV, s. 448

henta fra IPA og vanlige bokstaver der det er mulig. Det skal bety at [ø] og [å] er lukka vokaler¹⁰.

Jeg skiller ikke på de fonetiske forskjellene i vokalkvalitet mellom vokaler med hovedtrykk eller bitrykk og vokaler uten trykk. Dette inkluderer også vokalen [e] som vanligvis skilles med [e] og [ə]. Andre små fonetiske detaljer som ikke viser seg i skriftformer, som forskjell mellom aspirerte og uaspirerte plosiver eller stavingsbærende konsonanter, er ikke særlig relevante opplysninger for problemstillinga. Slike detaljer markeres derfor ikke.

4.2 Problemstilling

Fra gammalnorsk i middelalderen til nynorsk i dag har mange uttaler av stedsnavn blitt endra, til dels drastisk, som for eksempel *Víflastaðir* > [ʷi:stær], **Skyggþveit* > [ʷsedue], *Spjótaberg* > [ʷspebær] og særlig **Arnilludalr* > [ʷe:niŋdæ:ŋ]. Noen navn har ikke endra seg noe, som for eksempel *Idd* > [id].

Intuitivt vil man kanskje regne med at graden av utvikling er omtrent konstant, og at navna har endra seg i et jamnt tempo fra middelalderen fram til i dag. Med et raskt blick på eldre skrivemåter av stedsnavn derimot finner man ofte skrivemåter som samsvarer godt med dagens uttale allerede på 1600-, 1500-, 1400- og til og med 1300-tallet. Eksempler på dette kan være *Skiptue* (*sokn*[#])¹¹ i 1603, nå uttalt [ʷsedue], av **Skyggþveit*, *Hobbøl* (*Soghen*)¹² i 1557, nå uttalt [ʰhøber], av *Hóbóli*, *Herlanda* (*sokn*)¹³ i 1425, nå uttalt [ʰhæ:lan], av *Hærulandir*, og *Mossæ* (*kuærnæ fors*)¹⁴ i 1396, nå uttalt [mås], av *Mors*. Eldre skrivemåter av noen av navna er (i) *Skiettuedt*¹⁵ i 1528–1529 og *Skieduedtz* (*Sogenn*)¹⁶ i 1557–1558, og (aa) *Hobele*¹⁷ i

¹⁰ Storm, 1884, s. 25

¹¹ utrd., i BØ, II, s. 18

¹² DN, XXI, s. 810 ([Tisbjørnrud])

¹³ DN, I, s. 504 (Trøgstad)

¹⁴ RB, s. 224

¹⁵ NRJ, IV, s. 321

¹⁶ DN, XIV, s. 38 ([Tune])

¹⁷ DN, VIII, s. 337 (Hobøl)

1440 og *Høbbøles (kirkiu)*¹⁸ i 1413. Kombinerer vi disse skrivemåtene kan vi med god sikkerhet si at uttalene av eksemplene *Skiptue*, *Hobbøl*, *Herland(a)* og *Moss(æ)* må ha tilsvart skrivemåtene **Skieddue* i 1603, **Høbbel* i 1557, **Herland* i 1452 og **Moss* i 1396.

I henhold til lov om stadnamn, „skal det ved fastsetjing av skrivemåten av stadnamn takast utgangspunkt i den nedervde lokale uttalen”¹⁹. Stedsnavnloven fastsetter at oppnevnte stedsnavnkonsulenter skal gi rettledning og råd om skrivemåter²⁰. I saksgangen etter denne loven²¹ skal kommunen, etter å ha mottatt navnesaka fra vedtaksorganet sende saka til disse stedsnavnkonsulentene. Konsulentene undersøker opplysninger om uttaler og skrivemåter, og gir sine tilrådinger i sakene. Den nedarva lokale uttalen kan sjeldent dokumenteres som en uttaleoppskrift før tidligst i 1897–1924, da Oluf Ryghs *Norske Gaardnavne* blei gitt ut. Med eldre skrivemåter som samsvarer godt med nedarva uttaler i moderne tid kan man kanskje likevel finne støtte for en minimum alder, terminus ante quem, for disse uttalene.

Mitt spørsmål er; hvor tidlig kan vi dokumentere dagens nedarva uttaler av stedsnavn, ved hjelp av eldre skrivemåter?

4.3 Avgrensing

For å skrive en oppgave om uttalenære skrivemåter over en periode på et halvt år må jeg blant anna gjøre et utvalg når det gjelder sted og tid. Som sted har jeg har valgt å undersøke fylket Østfold. Ideelt sett burde man ha valgt et språklig distrikt med felles dialektale trekk framfor et administrativt område, men for å få det meste ut av kjeldematerialet har jeg holdt meg til et fylke, i dette tilfellet Østfold. Grunnen til å velge dette fylket er den noe tilfeldige grunnen at det her har blitt skrevet et fyldig verk om stedsnavn herfra, nemlig *Bustadnavn i Østfold*, som nå nærmer seg ferdigstillelse. Dette forenkler prosessen med å ekserpere skrivemåter fra kjelder som navneverk, jordebøker, diplomer, historiske kart og så videre. Utvalget av navn

18 DN, III, s. 447 (Hobøl)

19 stedsnavnloven, 1990, § 4

20 stedsnavnloven, 1990, § 11

21 Kartverket, 2017

i dette fylket har videre blitt begrensa til navn som fortsatt brukes på dagens eller tidligere sokn. Dette inkluderer også de fleste kommunenavna. *Marker* er et kommunenavn som ikke har opphav i et soknenavn. Navnet er derfor ikke med. Det finnes flere kirker og kapeller i fylket, men bare de med eget sokn har blitt med. Grunnen til å velge soknenavn som grunnlag for undersøkelse av gamle skrivemåter er at disse navna ofte har et stort kjeldemateriale å ta fra. Mange dokumenter bruker slike navn som overordna stedfesting for gardar og hendinger. Mange av de nyere sokna med gamle navn har også vært sentrale gardar eller bygder fra tidlig av og nevnes også ofte i gamle dokumenter.

Tid er et anna element jeg har begrensa meg etter. I stedet for å begrense meg til navn innafor en viss periode har jeg i stedet begrensa meg til navn som spanner over en viss periode. Jeg har altså ikke tatt med navn som bare har vært i bruk i en begrensa tidsperiode. Yngre navn, som ikke kan dokumenteres i middelalderen eller sannsynligvis var i bruk da, har ikke blitt med. Soknenavnet *Solli*, i Tune, er et slikt navn, fordi navnet ikke ser ut til å være fra middelalderen. Navnet er satt sammen av ledda *sol* og *li*, og dukker først opp i skriftlige kjelder på 1700-tallet. Navnet *Skjebergdalen* brukes i 1723 i forma (*Udi*) *Schieberg Dallen*²² og ei relatert form brukes i 1614 i uttrykket *Skioberg Soggenn j Dallenn*²³. Navnet kommer nok fra middelalderen, men jeg har ikke funnet eksempler på navnet i sammensatt form fra denne tida. Bygda blei i hvert fall kalt *Védalr* (eventuelt *Vedalr*) i middelalderen.²⁴ Bynavnet *Fredrikstad* har, fordi det blei skapt i 1569, heller ikke blitt tatt med. Jeg har ikke inkludert navn fra eller eldre enn middelalderen som har gått ut av bruk og i nyere tid har blitt tatt opp igjen etter skriftformer. Dette gjelder muligens uttalen av det tidligere soknenavnet *Tenor*. En plass under garden Slitu hadde navnet *Tenor* i 1723²⁵, så det er mulig navnet har overlevd til nyere tid. På grunn av usikkerheta rundt navnet, og særlig mangelen på ei bekrefta nedarva uttaleform, har det ikke blitt tatt med i oppgava.

Navna må altså ha hatt en sammenhengende levende uttale fra middelalderen og fram til i dag. Navna behøver ikke nødvendigvis å ha hatt den

22 matrE, Idd og Marker fogderi, f. 28r

23 FLTP, s. 231

24 NG, I, s. 257

25 matrE, Rakkestad, Heggen og Frøland fogderi, f. 129v

samme funksjonen i all denne tida. For eksempel har navnet *Ytterskogen* i Rakkestad blitt tatt med. Dette er navnet på et tidligere kirkesokn, men brukes nå kun som et bygdenavn. Soknenavnet *Tistedal* var på motsatt måte ikke et soknenavn i middelalderen, men navnet kan dokumenteres å ha vært i bruk som bygdenavn fra den tida. Begge disse navna er med. Utvalget resulterer i 60 navn.

Det eldste sikre belegget i materialet er fra 1225, med navneforma *Jolund*²⁶. Eldre er to navn nevnt i 1161, men dette er i ei avskrift fra 1622 i *Akershusregisteret af 1622* (Akr.). Dette registeret har blitt overlevert i to manuskripter, kalt *A* og *B*, hvor manuskript *A*, som var et bedre eksemplar, blei funnet i riksarkivet i Danmark, og manuskript *B* hadde blitt bevart i Riksarkivet i Kristiania.²⁷ De to manuskriptene har gjensidige avvik fra hverandre i skrivemåter, også i stedsnavn. Stedsnavna viser ellers tydelige tegn på å ha blitt modernisert i begge utgavene. Navneformene, *Wale sogen* og *Rygioff skiprede*²⁸, er derfor sannsynligvis ikke de opprinnelige fra 1161. Materialet består av alle skriftformer som har blitt registrert i BØ for de 60 navna som er i med i undersøkelsen. For en oversikt over navna som er med se side 17.

For undersøkelsene er det særlig to sentrale aspekter ved stedsnavn jeg har fokusert på, uttaler og skrivemåter. Tyding av etymologisk opphav har ikke vært sentralt i arbeidet, men litt etymologi har det blitt for å ha et klarere bilde av hvordan skrivemåten, og dermed uttalen, har vært i norrøn tid.

Kjeldene for uttalene har i hovedsak vært verket *Bustadnavn i Østfold* (BØ), skrevet av Kåre Hoel i perioden fra 1950 til 1985, men ikke ferdigstilt. Tom Schmidt og Margit Harsson har redigert verket videre og gitt ut 17 bind, for det meste ett bind for hvert herred som eksisterte i 1897. Unntaka er Borge og Glemmen, som har blitt behandla i et fellesbind, og Rygge og Moss som også har blitt behandla i ett bind. Varteig hadde på dette tidspunktet blitt skilt fra herredet Tune, og behandles derfor i eget bind. Tre herreder mangler. Bind 18, for Trøgstad, er under utgivelse, bind 19, for Eidsberg, er under arbeid, og materialet for Rakkestad ligger fortsatt i sitt gamle

(fortsetter på side 18)

26 DN, I, s. 6 (Oslo Bispegård)

27 Akr., s. III

28 begge i Akr., s. 18 („[N]avne som *Rygge sogn* [er] [...] altid opført i to ord, selv om manuskriptet har *Ryggesogn* i ét ord.”)

Navna i materialet:

navn	uttale	mulig norrønt opphav	navn	uttale	mulig norrønt opphav
Rømskog	[¹ røm, skøu:n]	Rymsskógr	Varteig	[² vaʈi]	Varteiga
Rødenes	[² rønes]	*Róðunes	Ytterskogen	[² yt, skæu:n]	Útanskógr
Klund	[kʀun]	Klundr	Degernes	[² de:nes]	Digranes
Ørje	[² ørju]	Yrju	Rakkestad	[² raksta]	Rakkastaðir
Øymark	[² ø:mærk]	Eyjamark	Gjulem	[² ju:røm]	Gyrðin
Aremark	[² a:rmærk]	Aramark	Os	[o:s]	Óss
Enningdalen	[² e:niŋ, dæ:n]	*Arnilludalr	Skog	[skæu:]	Skógr
Idd	[id]	Idd	Skiptvet	[² sedvø]	*Skyggþveit
Halden	[¹ halen]	*Hallr	Vister	[² vi:stær]	Víflastaðir
Tistedal	[² tist, æ:n]	*Þeistudalr	Eidsberg	[² espær]	Eiðsberg
Asak	[² a:sak]	Ásak	Hen	[he:n]	Hæn
Rokke	[² råke]	Roðka	Trømborg	[¹ trømbær]	Treginsborg
Berg	[bærj]	Berg	Hærland	[² hæ:lan]	Hærulandir
Ingedal	[² enjdæ]	*Ingrardalr	Mysen	[² mø:se]	Mysin
Skjeberg	[² seber]	*Skjalfberg	Folkenborg	[¹ fœrkemboær]	Folkinsborg
Hafslund	[² haflon]	Hafslundr	Askim	[² aʂøm]	Askeimr
Bø	[bø:]	Bør	Heli	[² he:re]	Helin
Ullerøy	[² uldrø]	Ullarey	Spydeberg	[² spebær]	Spjótabergr
Borge	[² bœrje]	Borga	Hovin	[² hå:ve]	Hofin
Torsnes	[² to:snes]	Þórsnes	Trøgstad	[¹ trøksta]	Þrjúgsstaðir
Hvaler	[² ua:rør]	Hvalir	Båstad	[² båsta]	Boðstaðir
Kråkerøy	[² krå:k, ø:a]	Krákrey	Tomter	[² tomtær]	*Tómtir
Glemmen	[² grømen]	Glymeima	Hobøl	[¹ høber]	Hóbóli
Gressvik	[² græsvik]	Grettisvík	Våler	[² uå:rær]	*Válar
Onsøy	[¹ onsen]	Óðinsey	Svinndal	[² suindær]	Svindalr
Rolvsøy	[¹ rølsen]	*Rolleifsey	Moss	[mås]	Mors
Greåker	[² gre:åker]	Greiðakra	Jeløy	[² jæ:r, øy:a]	Jalund
Sarpsborg	[særp]	Sarpr	Ekholt	[² e:kålt]	*Eikjolt
Tune	[² to:ne]	Túna	Rygge	[² ryge]	Ryggjof
Holleby	[² hœlby]	Höllubýr	Råde	[² ro:o]	Róða

(fortsetter fra side 16)

manuskript etter Kåre Hoel. For disse manglende herredene har jeg fått tilgang til det foreløpige materialet. Verket har flere og ofte mer detaljerte uttaleopplysninger enn *Norske Gaardnavne* (NG). Jeg har likevel også benytta meg av bind 1 av NG, som omfatter „Smaalenenes Amt”, det vil si Østfold, men det meste derfra har naturligvis blitt gjengitt også i BØ. Jeg har også henta uttaleopplysninger fra Ingeborg Hoffs *Skjetvemålet*, for eksempel uttalen [ʔhå:ue]²⁹ for *Hovin*, som ikke har blitt notert i de andre kjeldene. Soknenavna som også har vært bynavn omtales ikke direkte i BØ, men noen plasser og bruk har navn oppkalt etter disse byene, og slik omtales noen av navna indirekte. Et eksempel på dette er plassnavnet *Sarp* ved Sarpsborg. For de gamle bynavna *Halden* og *Sarp* (det vil si *Sarpsborg*) har jeg ellers brukt Sandnes og Stemshaugs *Norsk stadnamnleksikon* (NSnl), i tillegg til opplysningene henta fra BØ. For bygdenavnet *Ytterskogen* i Rakkestad har jeg brukt *M711-registreringa* av Knut Alfarnæs, et upublisert innsamlingprosjekt for uttaler av stedsnavn i Østfold i 1982–1983.

Jeg har ikke ført opp direkte kjelder for hver uttaleopplysning. Dette er fordi uttalene står notert med ulike lydskriftsystemer i hver kilde, og med små forskjeller i detaljer som nok har blitt meint for å stå for det samme. Jeg har derfor vært konsekvent i skrivemåten av uttalene etter et eget system som jeg meiner dekker de relevante opplysningene for denne oppgava. Det kan derfor være detaljer i uttalene av navna som jeg ikke har vist med lydskrifta. Alle fonemiske forskjeller av betydningsskillende verdi skal ha blitt tatt med.

Et prisipp som avviker fra uttaleopplysningene i flere av originalkjeldene, og som derfor bør nevnes spesielt, er at jeg konsekvent ikke ført opp [-e-] i innlyd i trykklausé mellomstavinger. Etter min oppfatning viser slike uttaler med og uten [-e-] kun allofonisk variasjon, og da helst slik at navnet uttales uten denne vokalen i normalt hurtig tale, mens lyden gjerne uttales i sakte og tydelig tale i visse posisjoner. Det at den oppfattes i visse tilfeller kommer etter min meining av tonefallet, som alltid er tostavingstone, og konsonantsammensetninga omkring vokalen etter et regelrett system, hvor den derfor ikke trenger å markeres. Dette gjelder for navna [ʔa:rmærk], [ʔuldrø], [ʔhœlby], [ʔyt.skæu:n], [ʔraksta] og [ʔsedue].

29 Hoff, 1946a, s. 254

Jeg har konsekvent ikke markert bitrykk i etterledd i navn i ubestemt form, som vil si gamle navn, og alltid skrevet kort vokaluttale i disse trykkklause stavingene, slik det er i hvert fall er i visse deler av Austlandet. Dette gjelder også for etterledd som fortsatt lever som appellativ, for eksempel i navn som [ʔrønes], [ʔenjðær], [ʔuldrø], [ʔgræsvik], [ʔgre:åker], [ʔhœlby] og [ʔraksta]. I den grad slike etterledd uttales med bitrykk og lang vokal vil jeg betrakte dette som allofonisk med ei trykklaus uttale med kort vokal. Forskjellen har uansett minimalt å si for gjennomgangen av endringer.

Uansett system for uttalegjengivelse er det uttalene disse skrivemåtene representerer som omtales, ikke skrivemåtene i seg sjøl. Det må derfor legges inn i gjengivelsene at det finnes allofoniske variasjoner som også representeres av de brukte skrivemåtene.

Kjeldene for skrivemåtene har, på samme måte som for uttalene, i hovedsak vært BØ. For de gamle bynavna *Halden* og *Sarp* har jeg brukt NSnl og upublisert materiale til BØ. Fordi flere bind av BØ ikke har blitt ferdig skrevet, må det regnes med at opplysningene for noen av herredene er mangelfulle i forhold til de resterende herredene. Tidlige bevis for endringer kan derfor tenkes å vises i skriftformer hittil ikke funnet under forarbeidene. Dette gjelder også for de to nevnte bynavna.

For valget av norrønt opphav har jeg i hovedsak fulgt det sannsynlige opphavet i henhold til de fyldige gjennomgangene i BØ, uten videre forklaring, og uten å referere til verket. Der jeg har avveket fra dette har jeg forklart valget mitt og drøfta alternativene. For både uttaler og etymologiske opphav på norrønt, og drøftinger omkring disse formene, henviser jeg derfor generelt til BØ.

Undervegs i oppgava vil jeg splitte opp navn i enkelte språkelementer. Med språkelementer meiner jeg enkeltvis eller sammensatte fonetiske lyder, med deres språklige trekk, som har blitt endra. Et språkelement kan for eksempel være [p] som har blitt til [t] i Østfold, som *Þórsnes* > [ʔto:snes]. Et anna eksempel er [rð], som i Østfold har endra seg til [r], som *Gyrðin* > [ʔju:røɱ]. Fordi det siste eksemplet her krever begge de gamle lydene [r] og [ð] for å bli den nye, regner jeg sammensetninga av de to som ett språkelement. Et siste eksempel er trykksvak [-e-] i innlyd, som faller bort i dette fylket, for eksempel *Eyjamark* > *Øyemark* > [ʔø:mærk]. Trykksterk [e] får ikke det samme resultatet, som *Berg* > [bærj], og heller

ikke utlydende trykksvak [-e], som *Roðka* > **Roðke* > [ʀåke]. Det er derfor kombinasjonen av lyden [e], at den er trykksvak og at den står i en posisjon som en innlyd som regnes som ett språkelement.

Til sammen er det 246 endringer jeg har undersøkt blant de 60 navna. Og for disse 246 endringene har jeg funnet 662³⁰ skriftformer som på en eller annen måte, enten det er en original eller ei avskrift, kan være det første belegget for ei av endringene i navnet. Flere av endringene inneholder egentlig en kjede av flere endringer, men som er vanskelige å finne spor etter i skrift, eller har skjedd så raskt at heile prosessen opptrer som ei endring. Et eksempel på dette er reduksjonen av vokaler som [-a-] i stavinger uten trykk. Et resultat av reduksjonen er i mange tilfeller bortfall. Dette må da ha skjedd gjennom [-æ-] og [-e-]. *Æ* og *e* i skrift er det vanskelig å si om står for [æ] eller [e], og så fort [-æ-] har blitt til [-e-] så er en naturlig konsekvens at uttalen av den svake [e]-en umiddelbart faller bort, i hvert fall i rask tale, for eksempel i de tidligere utviklingsstega *Øyemark* > *Øyæmark* > *Øyemark* > *Øymark*.

Ei endring av et språkelement kan få ulike resultater. Språkelementet [ei] har blitt til [e] i navn som [ʀgre:åker] < *Greiðakra* og [ʀespær] < *Eiðsberg*, men den samme diftongen har blitt til [i] i navna [ʀtistæ:n] < **Peistudalr* og [ʀvaʈi] < *Vartei* < *Varteiga*.

Uttrykka *skrivemåte* og *skriftform* blir brukt om hverandre og synonymt i oppgava. Jeg har ikke registrert noen direkte uttaleopplysninger før slutten av 1800-tallet, med Oluf Rygh. Når jeg skriver at en uttale har blitt dokumentert meines det at ei skriftform som tydelig ser ut til å representerer denne uttalen har blitt belagt.

4.4 Tilnærming

Til oppgava har jeg i hovedsak benytta meg av allerede ekserperte skrivemåter av de 60 stedsnavna. Det har ikke vært mulig å kunne kontrollere alle originalkjeldende til de utallige skriftformene, som må komme opp i over tusen i antallet. Jeg har holdt meg til å kontrollere de navneformene som jeg direkte har nevnt i oppgaveteksten og i vedlegg 2, i tillegg til viktige skrivemåter med mistanke om avlesningsfeil i

30 Dette tallet blir noe høyere hvis man regner flere forekomster i samme kjelde som ulike belegg.

vedlegga, og også former jeg har måttet undersøke for eksempel for å finne sidetall eller kontrollere andre merkelige henvisninger. Noen skrivemåter brukt i teksten har ikke kunne blitt kontrollert på grunn av tilgjengelighet, som for eksempel en del utrykte diplomer i Riksarkivet. Fotnotene viser alltid når jeg har brukt sekundærkilder.

Jeg oppgir ei bokstavtru gjengiving av de kjeldene jeg har brukt. Jeg benytter for eksempel tegnet \emptyset der det oppgis og tegnet œ der det oppgis. I teksten ellers benytter jeg konsekvent tegnet \emptyset for å ortografisk markere lang \emptyset på norrønt. Symbolet \circ , prikkete sirkel, brukes her for å representere „ingenting”. Dette brukes når det skal vises at et fonologisk element enten faller bort eller oppstår. For eksempel betyr $[-r] > -\circ$ bortfall av $[-r]$.

I sammendrag av *Diplomatarium Norvegicum* står det oppgitt stedsanvisninger for hvor brevet har blitt skrevet. Der disse anvisningene viser til et gardsnavn eller soknenavn har jeg brukt skrivemåten derfra, med unntak av omgjøring av \ddot{o} til \emptyset , aa til å , samt oppløsning av forkortelser som *Prgrd.* til *prestegard*. Navn som i dag er kommunenavn har jeg skrevet med dagens offisielle form.

Jeg ser på alle kvalitative og noen kvantitative lydendringer. Kvalitative endringer kan nesten alltid vises med nye grafemer. Kvantitative endringer vises ofte ved enten enkeltskriving eller dobbeltskriving av bokstaver, men det finnes mange unntak hvor ei endring i kvantitet ikke vil vise seg i skrift. Jeg ser bare på endringer som vises i skrift. Jeg ser derfor heller ikke på trykk eller tonefall fordi dette også sjeldent vises skriftlig. Jeg ser ikke på alle morfologiske endringer fra det kasusbaserte systemet til et system med ei eneform uten faste kasusformer. Disse endringene fører ikke bare til ei enkelt rein fonologisk endring, med et heilt systemskifte som er vanskelig å få et komplett bilde av med ei enkelt ekserpert skriftform i ei noe vilkårlig kasusform i hver kjelde. Jeg tar bare med de fonologiske endringene fra den av kasusformene som sannsynligvis har utvikla seg til forma vi har i dag. Dette er ofte nominativsforma, men kan også være genitivsforma eller dativforma. Morfologiske endringer fra ubestemt form til bestemt form, eller fra flertall til entall blir tatt med.

Som uttale har det ikke vært et viktig poeng å finne den mest brukte forma av navnet, men derimot den lengst utvikla muntlige forma av navnet. I den grad det har

blitt oppgitt flere uttaler av et stedsnavn, og en av dem kan forklares som ei videreutvikling av andre, så er det den uttalen som har blitt lagt til grunn for utviklingsanalysen. Unntak er der enkeltstående og avvikende uttaler har blitt oppgitt sammen med andre, og de avvikende uttalene ikke støttes av tilsvarende uttaler ellers i målføret, eller ikke har en åpenbar naturlig utvikling.

Et eksempel kan tas med uttaler av navnet *Holleby*. BØ oppgir uttalen som både „[^hhæləby]”³¹ og „[-bi]”.³² Uttalen med [y] er den som har blitt notert ellers i andre kjelder. Uttalen med [i] er vanskelig å forklare. Fordi denne avvikende uttalen bare har blitt dokumentert én gang, og heller ikke støttes av kjente skriftformer, har jeg ingen sikkerhet for at den er riktig eller dekkende for en faktisk utbredt uttale. Det kan med andre ord være at uttalen har blitt misforstått av oppskriveren, eller at informanten faktisk hadde en avvikende uttale som ikke var i bruk av mange andre. Det skal nevnes at Rygh har notert flere navn med uttalen [bi] < bý i bygder som ellers ikke har uttalen [i] < [y].³³ Jeg har altså ingen grunn til å tvile på oppskriveren og informanten, men jeg vil her benytte litt vitenskapelig forsiktighet for å minske risikoen for feilaktige analyser.

Det motsatte gjelder for navnet *Glemmen*. Uttalen [^ggrømmen] har bare blitt oppgitt én gang i 1897 sammen med uttalen [^ggræmmen]³⁴. Uttalen har blitt tatt med fordi den også bekreftes gjennom Jens Nilssøns form *Glømen (kircke)*³⁵ i 1594. Man kan også forvente ei slik vokalutvikling etter en antatt genitivsform *Glymeima*. I tillegg kan uttalen med [æ], eller [e]³⁶, forklares som påvirkning fra de tidligere alminnelige skriftformene *Glemmen*, *Glemminge* og liknende, av dette gards- og soknenavnet, spesielt i et så sentralt byområde som her ved byen Fredrikstad.

Som nevnt har jeg valgt å benytte den lengst utvikla forma av navnet. For eksempel har stedsnavnet *Skjeberg* blitt nedskrevet med uttalene [^ssebær] og [^sseber]³⁷. Utviklinga for disse to uttalene må være i retninga [^ssebær] > [^sseber].

31 skal være „[^hhæləby]” etter muntlig opplysning fra utgiveren Tom Schmidt

32 BØ, VII, s. 143, den siste uttalen etter Kristian Strømshaugs samlinger i Borgarsyssel museum, Sarpsborg

33 Rygh, 1882, s. 41

34 NG, I, s. 304

35 JN, s. 249

36 oppgitt som [^ggræmmen] i BØ, XIV, s. 201

37 BØ, XV, s. 19

Den svake [e]-lyden i trykklett staving kan ha oppstått etter ei svekking av [æ], særlig i en posisjon som dette hvor assimilasjon mot den foregående vokalen, som også er [e] bidrar. Det motsatte er ikke like sannsynlig som ei naturlig fonologisk endring, i hvert fall ikke uten skriftlig påvirkning. Jeg vil derfor anta at [ˈseber] er ei mer utvikla form av navnet enn [ˈsebær], sjøl om det er uttalen [ˈsebær] som nok er mest vanlig. Fordi uttalen [ˈsebær] etter denne tolkninga er eldre, har denne uttalen kanskje alltid vært mest vanlig. Ved å likevel velge den nyeste uttalen får jeg med alle endringene som har skjedd med navnet fram til i dag, inkludert eldre uttaler. Jeg sikrer med dette at jeg ikke får for lite informasjon. I tillegg til dette er utviklinger av nyere uttaler med på å forklare uttaleendringer som kan ha slått igjennom tidligere i andre navn.

Jeg har ikke tatt særlige hensyn til om ei navneform gjelder soknenavnet eller et gardsnavn på samme sted. Sjøl om dette strengt talt er to ulike navn vil de to ha påvirket hverandre i nært samspill. Det må anses som sannsynlig at en skriver av ett av navna kunne ha brukt den samme skrivemåten for en annen funksjon av navnet som den lett kunne ha oppfatta at hadde det samme opphavet.

Gardsnavnet *Roe*, uttalt [ro:], ved kirka i soknet med navnet *Råde*, uttalt [ˈro:o] eller [rå:], er et sjeldent unntak med ulike navneformer for to navn med det samme opphavet. Et anna er soknenavnet *Rokke*, uttalt [ˈråke], og gardsnavnet *Rokke*, uttalt [ˈrå.ke] eller [ˈråke]. Det er god grunn til å anta at gardsnavn har en eldre uttale bevart enn det tilsvarende bygde- og soknenavnet, der det er forskjell. Regionale navn, som soknenavn og kirkenavn brukes mye oftere i skrift, som lettere påvirker uttalen, enn mer lokale gardsnavn. Fra flere steder kjenner vi navn som må ha hatt et felles opphav men som har fått ulike uttaler for det mer omfattende soknenavnet enn det mer lokale grendenavnet. Kommunena *Valle* i Aust-Agder og *Gjerdrum* i Akershus, med sine uttaler [ˈvæle] og [ˈjæ:rom], er to eksempler hvor gards- eller grendenavnet disse navna har opphav i har et nærmere samsvar mellom målføret og opprinnelsene. Grendenavnet *Vallebø* uttales [ˈvædebøy] og gardsnavnet som *Gjerdrum* har oppgav i er *Gjeri*, med uttalen [ˈje:ri]. Opprinnelsene er *Vallar* (sókn) og *Gerðarin* eller *Gjarðarin*. Formene [ˈro:o], [rå:] og [ˈråke], for soknenavna, står nærmere det brukte skriftbildet enn gardsnavna [ro:] og [ˈrå.ke].

Det som vel er mest sannsynlig, i tilfeller av ulike uttaler av soknenavnet og gardsnavnet det har opphav i, er vel at én uttale opprinnelig har blitt brukt lokalt på

stedet, og da i begge funksjoner, mens soknenavnet kan ha fått en annen uttale i resten av bygda, hvor gardsnavnet ikke brukes like mye, helst da etter påvirkning fra de brukte skrivemåtene. Med denne tankegangen kan man ta med skrivemåter av gardsnavnet også for soknenavnet, men ikke omvendt, soknenavnet som bevis for en uttale av gardsnavnet. Som sagt har jeg likevel valgt å samle alle navn av samme opphav, uansett funksjon, der hvor det ikke er noen tegn til at det har vært noen forskjell i uttalene. For de to aktuelle navna i denne oppgava ville det nok ha vært riktigst å regne med uttalene [ro:] og [ʀå:ke] som de mest genuine uttalene av soknenavna, jamfør gardsnavna, men sia ingen av disse uttalene har blitt registrert som uttale av soknenavna velger jeg å holde meg til det som har blitt dokumentert og registrert, og bruker altså uttalene [ʀo:o] og [ʀåke]. Formutviklinga i navna *Råde* og *Roe* gjennomgås nærmere i kapittel 6.15.

Et liknende fenomen med parallelle uttaler av det samme navnet har vi når bygda sjøl har én uttale, mens nabobygdene har en annen, og da gjerne slik at de fleste bygdene omkring, sjøl om de ligger på hver sin kant, har den samme uttalen. I de omkringliggende bygdene har navnet nesten enerådende blitt brukt muntlig, mens navnet i bygda sjøl har blitt brukt skriftlig i en mye større grad. Dette kan føre til at omkringliggende bygder beholder en eldre, mer lydrett utvikling av navnet, mens heimbygda får en uttale påverka av ei dominerende skriftform.

Et eksempel på dette fra Østfold er sokne- og kommunenavnet *Skiptvet*, som i det tradisjonelle målet der uttales [ʀsetve]³⁸, men som både i Tune (Varteig) og Eidsberg uttales [ʀsedue], og i Askim [ʀsædue]³⁹. Et eksempel utafor fylket er uttalen av landskapsnavnet *Solør*. I landskapet sjøl har det i de lokale måla blitt sagt [ʀså:rer], mens landskapet har blitt kalt [ʀsø:ri] i måla både i Romedal, Odalen, Elverum og Eidskog⁴⁰. Alle disse bygdene ligger på hver sine kanter av Solør uten direkte kontakt med hverandre. Dette er et sterkt tegn på at disse bygdene har en eldre uttale som har holdt seg, mens uttalen i landskapet sjøl kan komme fra den brukte skrivemåten i de siste hundreåra, noe som passer godt for disse uttalene.

38 „[ʀsetve]” i BØ, II, s. 17, „sjættve” i NG, I, s. 75 og „šetve” hos Hoff, s. 3

39 BØ, II, s. 17

40 NSnl, s. 417

5 Metode

Materialet består altså av 60 soknenavn i fylket Østfold. Jeg har først registrert uttalen og den norrøne forma av navnet. Dette har jeg fylt inn i vedlegg 1, som har vært det viktigste arbeidsdokumentet for oppgava. Der står alle endringene jeg har undersøkt, men ikke nødvendigvis gjennomgått i oppgaveteksten, oppført.

Et eksempel på arbeidsmetoden kan vises med navnet *Skiptvet*. Den lengst utvikla uttalen av navnet, og som med sikkerhet ikke er en leseuttale, er [ʔsedve]. Ei sannsynlig norrøn form er **Skyggþveit*⁴¹, som vist av Harald Bjorvand i en kortversjon av en artikkel i *Maal og Minne* i 2005 om dette navnet.⁴² Den kortere artikkelen står i BØ trykt i den nye utgava av bindet for *Skiptvet*. Jeg har videre notert de endringene som har skjedd med navnet fra den norrøne forma til den moderne uttalen. Endringene med et tidligere antatt opphav som *Skyggþveit* er her [sk] > [s], [y] > [e], [ɣp] > [d], [ei] > [e] og [t] > ∅. Endringene [sk] > [s] før [y] eller [i] og [ei] > [e] er som forventa i målføra i området. Tapet av [t] i utlyd er noe uventa, men trenger ingen lydlige mellomsteg. Endringa [y] > [e] trenger et mellomsteg. Vi kan se for oss endringene [y] > [ø], og deretter [ø] > [e], eller endringene [y] > [i], og deretter [i] > [e]. Skiftformene undervegs har i overveldende flertall i. *Skiøgtued*⁴³, i 1578, brukt av biskop Jens Nilsson, som ellers ofte har tidlige uttalenære skrivemåter av stedsnavn, er den eneste kjente skrivemåten med ø. For navnet [ʔspebær] < *Spjótaberg* med ei identisk overgang fra [y] > [e] argumenterer jeg i kapittel 6.15 med at ei mellomform med [ø] virker mest sannsynlig. Det kan det være god grunn til også her. I den videre analysen har likevel [i] blitt brukt. Overgangen [ɣp] > [d] i navnet *Skiptvet* trenger et par mellomsteg. Det mest naturlige mellomsteget må være [ɣp] > [xp]. En alternativ mulighet kan være [ɣp] > [ðp]. Begge resultatene kan så naturlig føre til [p]. Hoff vil forklare overgangene fra [ɣp] gjennom [fb], vel da egentlig [xp] > [fb] > [p].⁴⁴ Dette finner hun støtte for med

41 Bjorvand, i BØ, II (2. utg.), s. 19–21

42 Den videre gjennomgangen av navnet *Skiptvet* har blitt skrevet til det tidligere antatte opphavet *Skyggþveit*. Dette gjelder også i alle vedlegga. Utviklinga har derfor blitt forklart gjennom ei uttale med [y] framfor [g] som gjelder med Bjorvands nye forslag til norrøn form. Opphavet har likevel blitt endra til **Skyggþveit*.

43 JN, s. 29

44 Hoff, 1946b, s. 43

skrivemåtene *Skyfbueitæ* (*sokn*)⁴⁵, fra 1392, og liknende, og vil også forklare skrivemåtene (a) *Skippuæit*⁴⁶, fra 1384, og liknende, som en konstruksjon over uttalen med *[f]*.⁴⁷ Etter dette kan endringa *[b] > [t]* ha funnet sted, og til slutt må *[t]* ha blitt *[d]*, vel da etter påvirkning fra påfølgende stemt *[v]*.

Endringer i navnet *Skiptvet*:

- *[sk] > [s]*
- *[y] > [ø]/[i]*
- *[ø]/[i] > [e]*
- *[yb] > [xp]/*[ðb]*
- *[xp]/*[ðb] > *[b]*
- *[b] > [t]*
- *[tv] > [dv]*
- *[ei] > [e]*
- *[t] > ∅*

Når jeg så har funnet endringene jeg må se etter, finner jeg årstallet for den første skriftforma som viser ei gjennomført endring. Hvis forma er usikker fordi det er ei nyere avskrift, eller fordi endringa kan forklares ved andre forhold, skriver jeg den ned og leiter videre til jeg finner flere belegg for den samme endringa. Jeg har tatt med, og vurdert, alle usikre belegg før det første sikre belegget.

De eldste eksemplene for endringer i navnet *Skiptvet*, sortert kronologisk er:

• <i>[yb] > [xp]/*[ðb]</i> : 1384	(a) <i>Skippuæit</i> ⁴⁸
• <i>[xp]/*[ðb] > *[b]</i> : 1384	(a) <i>Skippuæit</i> ⁴⁹
• <i>[y] > [i]</i> : 1384	(a) <i>Skippuæit</i> ⁵⁰
• <i>[b] > [t]</i> : 1393	<i>Skygtwæita</i> (<i>sokn</i>) ⁵¹

45 DN, III, s. 376 (Oslo)

46 DN, I, s. 358 (Skiptvet)

47 Hoff, 1946b, s. 42–43

48 DN, I, s. 358 (Skiptvet)

49 DN, I, s. 358 (Skiptvet)

50 DN, I, s. 358 (Skiptvet)

51 DN, II, s. 410 (Oslo)

- *[ei] > [e]*: 1398–1399 eller 1289–1290
*Skiptuedt (sogen)*⁵² (avskrift 1622)
1399–1400 *Skipthuedt (kierche)*⁵³ (avskrift 1622)
1436 *Skiptuethe (soon(g))*⁵⁴
- *[sk] > [s]*: 1528–1529 (*i*) *Skiettuedt*⁵⁵
- *[i] > [e]*: 1528–1529 (*i*) *Skiettuedt*⁵⁶
- *[tv] > [du]*: 1408 *Skidueid (zogen)*⁵⁷ (ei yngre hand)
1557–1558 *Skiedtuedt (sogenn)*⁵⁸
1599 *Skieduedtz (Sogenn)*⁵⁹
- *[t] > ∅*: 1603 *Skiptue (sokn#)*⁶⁰

Forma *Skiedtuedt* (sogenn) fra 1557–1558 er usikker fordi *dt* ikke er en uvanlig skrivemåte for *tt*. Skrivemåten med *p*, (*a*) *Skippuæit*⁶¹ i 1384, får meg til å anta at opphavet allerede da hadde blitt obskurt, og ikke lenger hadde *[y]*. Dette er grunnen til at denne skriftforma står som „bevis” for ei endring fra *[yp]*. Uttaleforma i 1393 kan etter dette verken ha tilsvart *Skygtveit* eller *Skiptveit* men **Skitveit*. Ei skriftform *Skiptv-* ville også kunne gi den samme uttaleforma. Forma i 1384 eller før har da vært **Skipveit*.

På denne måten får jeg ei rekke som viser utviklinga i navnet i henhold til de skriftlige formene. Disse er som kjent ikke nødvendigvis til å stole på i full grad, men vi får et forslag til et foreløpig utviklingsforløp, som jeg seinere må vurdere språklig og saklig. Disse utviklingsrekkene har blitt ført opp i vedlegg 3.

Utviklinga i navnet *Skiptvet* ifølge belagte skrivemåter er:

52 Akr., s. 45

53 Akr., s. 44–45

54 DN, II, s. 541 (Tunheim)

55 NRJ, IV, s. 321

56 NRJ, IV, s. 321

57 DN X, s. 86 (Skiptvet)

58 NLRB, I, s. 61

59 DN, XIV, s. 38 (Tune)

60 utrykt diplom i Riksarkivet, i BØ, II, s. 18

61 DN, I, s. 358 (Skiptvet)

- norrønt: *Skygþveit* med uttalen [sk] av sk og [ɣ] av g
- seinest 1384: **Skipveit*
- seinest 1393: **Skitveit*
- seinest 1436: *Skitvet*
- seinest 1529: *Skjetvet* med uttalen [s] av skj
- seinest 1599: *Skjedvet*
- seinest 1603: [ʔsedue]

Formene i seg sjøl er ikke nødvendigvis belagt. Merk at en overgang [w] > [v] og kvaliteten på diftongen ikke vurderes. Dette er fordi eventuelle endringer i disse lydene ikke vil vise seg i skrift.

Det er naturlig å tenke seg at ei uttaleendring som har skjedd i ett navn også har skjedd i andre navn med den samme lydkombinasjonen, hvis navna kommer fra det samme språklige området. Dette kan vises gjennom et eksempel, fortsatt med navnet *Skiptvet*. Skrivemåten (i) *Skiettuedt*⁶², i 1528–1529, med bokstavkombinasjonen *Skiett-* tyder på at uttalen har hatt initiell [s] foran kort [e], med kort [e] foran -tt-, og *ski* for dagens vanlige skrivemåte *skj*, altså [s]. -ie- kan for såvidt også stå for [i:], altså lang [i]. Dette gir særlig mening med *Skiet-tuedt* som ei tenkt orddeling. Vokalen i forleddet antas å alltid ha hatt kort kvantitet, av **skygg-*, eller av *skip-*, som også har blitt vurdert som et alternativt opphav. Det vil derfor være usannsynlig å regne med at stavinga først har hatt kort vokal, deretter lang, og så kort igjen som den er i dag, særlig når det ikke er flere tegn til dette. Dermed kan jeg si at endringa [sk] > [s] i dette navnet ganske sikkert skjedde seinest i 1529.

Den samme endringa vises med skrivemåten (a) *Askiaimi*⁶³ allerede i 1336. I, med påfølgende e, i forleddet kan ikke vise til en lang uttale av [i], så skrivemåten -ski- må her stå for uttalen [s]. Overført til navnet *Skiptvet* kan jeg anta at også det hadde en uttale med [s] allerede i 1336. De dokumenterte skrivemåtene for navnet *Skiptvet* som ligger nærmest 1336 er henholdsvis (de) *Skygspuæt*⁶⁴ i 1303 og

62 NRJ, IV, s. 321

63 DN, I, s. 190 (Eid)

64 DN, I, s. 88 (Nidaros)

Skyghpueita (*sokn*)⁶⁵ i 1349. Ingen av disse skrivemåtene hindrer en uttale med initiell [ʃ-].

I vedlegg 2 har jeg samla de viktigste endringene og ført opp den eldste sikre skriftlige dokumentasjonen av endringa, med skriftform årstall og kjelde. I samme tabell har jeg også notert de eldste usikre belegga for hver endring, ofte fra seinere avskrifter. På tilsvarende måte som for eksemplet med *Skiptvet* har jeg arbeida med alle de 60 navna. Utviklinga av navnet slik det vises gjennom skriftformene for hvert navn, altså med seineste mulige årstall for endringa, presenteres i vedlegg 3. I vedlegg 4 har jeg presentert utviklinga av navna, men med hver endring dokumentert hos ett navn projisert over på navna som har gjennomgått den samme endringa. Disse utviklingsrekkene gjenspeiler altså bare endringer fra norrøn form til dagens uttale vist i skrift, og ikke nødvendigvis det faktiske endringsforløpet. I flere tilfeller er det gode grunner til å anta andre utviklingsløp, men disse vedlegga gir i hvert fall noe peikepinner på hva som kan dokumenteres, og når, når det kommer til stedsnavn. Vedlegg 5 inneholder ei alfabetisert liste over alle endringene som forekommer i materialet, og som kan spores i skrift, sammen med hvilke navn som har gjennomgått endringene.

Med denne metoden kan jeg undersøke hver type endring med alle navna som har gjennomgått denne endringa som kjeldemateriale, og finne ut noe om når endringa seinest må ha inntrådt i området. I flere tilfeller vil det være problematisk å sammenstille ei endring som har skjedd i to navn fordi det er ulike forhold som spiller inn på ulike måter i navna. Slike problemene drøftes under hver endring.

Det må merkes at det med denne metoden leites etter det første eksemplet på ei gjennomført endring i målet på stedet. For språkutvikling er en heilt naturlig progresjon at ei endring først finner sted i deler av språkmiljøet, først hos enkelte personer og seinere i et større antall dersom endringa blir gjennomført i målet. Sjøl om dokumentasjonen av ei endring viser når ei endring seinest må ha skjedd, så er det tenkelig at endringa ikke ennå hadde spredd seg til et flertall av språkbrukerne på tidspunktet for dokumentasjonen. Dette må man være klar over ved tolkning av materialet.

Et anna problem med denne metoden er at skriftformene fra studieområdet kan ha blitt skrevet av folk med en språklig bakgrunn som geografisk hører til en

65 DN, I, s. 252 (uten sted)

annen del av landet, eller et anna land. Dette kan føre til at ei lydendring som nå har skjedd i det valgte området, men ikke på tidspunktet for dokumentasjonen, viser seg i dokumentasjonen fordi endringa hadde skjedd i et anna språkområde tidligere. Dette er spesielt relevant for svensk og dansk påvirkning i skriftstil i Norge. Disse to skriftspråka viser til lydendringer som på mange punkter også har forekommet i lokale målføre i Norge, og da særlig nettopp i Østfold, men muligens seinere her enn i nabolanda. Usikkerhet rundt disse forholda må man alltid ha i bakhue under gjennomgangen her.

Endringer som skyldes fjernassimilasjon eller fjerndissimilasjon er det vanskeligere å sammenlikne, fordi de spesielle sammensetningene og faktorene som spiller inn i en slik prosess kan være forholdsvis komplekse. De forkommer da gjerne også bare i ett eller i noen få navn.

Endringer av morfologisk art, som tillegg av den bestemte artikkelen, er endringer som bare gjelder for ett enkelt navn til enhver tid, og ikke ei endring som forekommer i alle ord og navn i målet på stedet samtidig. Det kan likevel være noen tendenser til at en overgang, for eksempel til bestemt form, blir vanlig en periode, og da analogt overføres til andre navn i samme tidsperiode. Dette skjer da til navn med en eller annen likhet, enten det vil si språklig likhet eller likhet i navneobjektets form eller funksjon. Geografisk nærhet eller sammenliknbarhet ellers spiller naturligvis også inn.

Overgangene *[-ir]* > -ø, egentlig overgangen fra ei flertallsform til ei entallsform, ser ut til å ha skjedd mellom 1393 og 1488, men det er ikke nødvendigvis sikkert at dette skjedde samtidig i alle de aktuelle navna. Dette kommer av at dette ikke er direkte lydendringer, men endringer i morfologisk form. Ei slik endring kan ha sammenheng med fysiske forhold på det aktuelle stedet, og det kan også tenkes at de to formene blei brukt side om side i ulike kontekster. Dette er det derfor vanskelig å ta med i analysen, så jeg kommer ikke til å si noe felles om når ulike typer morfologiske endringer forekom. Jeg konstaterer bare når endringa skjedde i hvert enkelt navn.

Bestemt form av hunkjønn i dativ skaper problemer fordi det samsvarer nært med bestemt form av felleskjønn i dansk. For navnet *[ʼonsen]*, opprinnelig ei dativform i bestemt form av *Óðinsey*, er det vanskelig å klassifisere skriftformer som

(i) *Odhensøn*⁶⁶ i 1471 som enten dativformer, av eldre (j) *Odhensønne*⁶⁷, eller som danske felleskjønnsformer (*Odhensøen*). Denne utviklinga drøftes nærmere i kapittel 6.15.

Endring *a > ø* ved *u*-omlyd har ikke alltid blitt gjennomført i fylket Østfold. Dette vises i hvert fall i uttalene [*ʔø:mærk*] og [*ʔa:rmærk*]. Disse uttalene må komme av eldre uttaler på [*-mark*]. Som norrøn normalform kan vi føre opp *Eyjamørk* og *Aramørk*, og i kjeldene finner vi også navna skrevet som (a) *Æyamork*⁶⁸, i 1353, og (a) *Aramork*⁶⁹, i 1346. Vi finner også navna skrevet som (a) *Æyæmark*⁷⁰, i 1376, og *Aramark* (*kirkiu sokn*)⁷¹, i 1380–1389. Uttalen [*ʔjæ:ʔøy:a*] kommer vel også heller av *Jalund*, enn av *Jølund*. Utvikling av *ø* er alltid av eldre *a* med *u*-omlyd. Det at uttalene har hatt [*a*] i nynorsk tid viser at overgangen *a > ø*, som er vanlig i deler av landet, ikke kan ha blitt konsekvent gjennomført her. Også navnet *Asak* kan høre til her. Uttalen er [*ʔa:sak*]. Opprinnelsen kan være **Ásøk* i normalform, men alle eldre skriftformer og uttalen tyder på ei tidlig form *Ásak* uten *u*-omlyd.

En generelt tendens for disse navna er at skrivemåter med *o* eller *ø* er eldre enn skrivemåter med *a*. Før 1369 har 10 av 11 forekomster av disse navna blitt skrevet med *o* eller *ø*. Det eneste unntaket er *Asak* som alltid blir skrevet med *a* og kanskje ikke hører til her. Motsatt har 24 av 28 forekomster, blant alle fire navna, mellom 1380 og 1440, da skrivemåter med *e* tar til for navnet *Jeløy*, en skrivemåte med *a*. Unntaka er navna *Øymark* skrevet med *o* i ei kjelde og *Jeløy* i to. Etter 1408 har ingen av navna skrivemåter med *o* eller *ø*, bare *a*. Navnet *Jeløy* dukker opp med skrivemåter med *o* eller *ø* tolv ganger, og med *a* tre ganger. Det må da nevnes at seks av formene har opphav i ei og samme kjelde, og to andre står også i samme kjelde. Regner vi antall kjelder får vi seks med *o* eller *ø* og tre med *a*. I tillegg er navnematerialet for dette navnet av høyere gjennomsnittsalder enn de resterende navna i denne perioden. Bare én forekomst av navnet er fra etter 1401, og tre er fra omkring 1200-tallet. Etter 1373 har tre av fem kjelder skrivemåter med *a* for dette

66 DN, IX, s. 332 (Kjølberg)

67 DN, I, s. 484 (Råde)

68 DN, II, s. 262 (Valgardsbø)

69 DN, II, s. 228 (Aremark)

70 DN, V, s. 217 (Svalerud)

71 DN, XIII, s. 36 ([Oslo?])

navnet, og altså mellom 1400 og 1440 ingen med *o* eller *ø*. Skrivemåtene med *o* eller *ø* kan med andre ord skyldes trender i skrivestil.

På Vestlandet har *u*-omlyden virka fullt ut tidlig, og omlyden finnes også på Austlandet, og da særlig i grensetraktene mot Vestlandet.⁷² I 1299 tiltrådte kong Håkon V regjeringa, og kanselliet, og dermed Norges maktsentrum, blei flytta fra Bergen til Mariakyrkja i Oslo.⁷³ Dette skiftet viser seg tydelig i skrivestilen, ved at flere og flere typiske austnorske språktrekk fester seg i kansellimålet utover 1300-tallet.⁷⁴ Det at den „austnorske *a*-en” dukker opp i flere kjelder utover 1300-tallet, hvor Vestlandet ville ha hatt *ø*, kan forklares av dette makt- og språkskiftet ved samme tid. Dette kan bety at skriftformene med *ø* ikke viser til en uttale med denne lyden, men at det snarere er språknormen fra Bergen som krevde ei slik skiftform. Didrik Arup Seip har en mengde eksempler fra 1300-tallet på ord som på austnorsk har fått skrevet *a* for tidligere venta *ø*, men det skal merkes at dette helst er ved bortfalt *u* eller i trykksvak stilling.⁷⁵ Jeg regner det som enklere å forklare utviklinga i navnet *Jeløy* fra *Jalund* enn fra *Jølund*.

I navnet *Holleby*, uttalt [²hœlby], av antatt *Høllubýr*, eldre **Hallubýr*, har ikke *a* holdt seg. Her må uttalen [œ] komme av *ø*. Materialet for dette navnet har heller ingen skrivemåter med *a* i perioden nevnt ovafor, fram til 1440.

Uttalene [²råke], [²bœrje] og [²to:ne] i dag, av navna *Rokke*, *Borge* og *Tune*, regner jeg med at på et eller anna vis har opphav i genitivsformene i flertall *Roðka*, *Borga* og *Túna*, framfor reine fonetiske overganger fra nominativsformene *Roðkar*, *Borgar* og *Túnar* (eller **Túnir*). Det samme antar jeg for navna *Glemmen*, *Varteig* og *Greåker*, da av *Glymeima*, *Greiðakra* og *Varteiga*, framfor *Glymeimar*, *Greiðakrar* og *Varteigar*. Navna har ofte blitt brukt i sammensetninger med ord som *sokn*, *kirke*, *anneks*, *skipreide* og liknende. Hvis navna har utvikla seg fra nominativsformene kan man enten forklare bortfallet av [-r] som dissimilatorisk på grunn av en foregående [r], jamfør Hoel⁷⁶, eller forklare bortfallet analogisk til andre navn med det samme bortfallet med tilsvarende naturlige forklaringer. Helst er det en

⁷² Indrebø, 1951, s. 131

⁷³ Seip, 1955, s. 218

⁷⁴ Seip, 1955, s. 218–219

⁷⁵ Seip, 1955, s. 248

⁷⁶ Hoel, i BØ, XVI, s. 263

kombinasjon av ulike påvirkninger som har ført til at bortfallet har festa seg her. Navna behandles videre i kapittel 6. Hovedpoenget i analysen videre er at jeg ikke behøver å måtte forklare bortfallet av [-r] fonologisk. På samme vis regner jeg med at uttalen [ʔøɾju] av Ørja stammer fra dativforma *Yrju*, framfor nominativsforma **Yrja*.

Flere av endringene er også lokale endringer uten klare språklige forklaringer. For eksempel kan uttalen [ʔeːniŋdæːŋ], av navnet *Enningdalen*, med den lange vokalen [eː], forklares som tilfeldig assisiasjon med ordet *ende*, som på stedet uttales [ʔeːne]⁷⁷. Det vil derfor ikke være rett å overføre slike enkeltendringer på andre navn, som har de samme lydlige sammensetningene.

Noen navn har etterledd som tidligere enn andre må ha blitt uforståelige som sjølstendige ledd. Eksempler er *-in*, av eldre *-vin*, og avledingsendinga *-und*. *-in*, for eksempel, har mange steder mista sitt bitrykk og blitt ei trykklaus ending til forleddet. Noe liknende kan gjelde avledningsendinger. *Gyrðin* har således blitt til **Gjurdem*, og *Jalund* har blitt til **Jælen*. Å si noe om når slike etterledd kan ha mista sine trykk og sine opprinnelige vokalkvaliteter er vanskelig. I ledd med trykklaus [-i] eller [-o] har disse lydene tidlig blitt svekka til [-e] og i visse sammensetninger falt heilt bort, som vist i kapittel 6.2. Men i navn som de to eksemplene over ses det av eldre skriftformer at vokalkvaliteten har holdt seg mye lenger.

Det vises også i uttaler av navn på eldre *-vin* at uttalen i moderne tid har hatt [-i]. Dette kan bety at et leddskille har blitt opprettholdt og dermed også ei form for trykk på dette leddet. Olai Skulerud (1906) har påvist at i Bamle og Nedre Telemarka futedømmer i Telemark slutter vin-navna nå på [-a], etter lang førstestaving, men derimot på [-i] (eller [-é] eller [-y] på grunn av vokalharmoni), om forleddet er kortstava.⁷⁸ Valter Jansson viser på tilsvarende måte til „en [...] av första stavelsens kvant. betingad växling *-i ~ -e(n)*”⁷⁹, for eksempel for Østfold og Akershus.

At vokalkvaliteten lenge har holdt seg i navn med et etterledd av *-vin* kan altså skyldes at forleddet hadde ei kort staving på norrønt. Jeg har derfor ikke regna med at endringer av lydene [-i] og [-o] har skjedd like tidlig i navn nevnt her som i navn hvor lydene alltid har stått tydelig trykksvakt. Det skal samtidig sies at navnet

⁷⁷ Hoel, i BØ, VIII, s. 157

⁷⁸ Skulerud, 1906, s. 14

⁷⁹ Jansson, 1951, s. 340

Heli, uttalt [²he:ɾe], opprinnelig antakelig av *Helin*, har skrivemåten *Helenæ* (*sokn*)⁸⁰ allerede i 1392, så ei viss svekking også i navn av etterleddet *-vin* ser ut ti å ha skjedd forholdsvis tidlig.

80 DN, III, s. 376 (Oslo)

6 Gjennomgang

76 ulike former for endring har blitt undersøkt, alle ført opp i vedlegg 5. Mange av dem gjelder bare for ett navn. Det er derfor vanskelig å si noe generelt om absolutt alle endringene. Mange av endringene har skjedd i sjeldne språklige sammensetninger, og mange har skjedd under omstendigheter ved navnet eller stedet det omhandler som ikke kan forklares reint navnefaglig. Alle endringene for hvert navn har også blitt ført opp i vedlegg 1. I oppgaveteksten gjennomgås bare de viktigste endringene. Noen enkeltstående endringer som er relevante for andre nevnes under de avsnitta som omhandler de tilsvarende eller liknende endringene. Endringene har blitt klassifisert i 14 hovedgrupper. De ulike gruppene gjennomgås kronologisk, etter året den første sikre navneforma med gjennomført endring dukker opp. Ved hver endring har jeg også kommentert litt om hva andre har funnet av tidlige belegg for endringene i norsk språk, særlig Seip og Indrebø.

6.1 *[r]*-bortfall før alveolar

[r]-bortfall før alveolar gjelder i dette materialet de to endringene *[-rn] > [-n]* og *[-rs] > [-s]*. Begge endringene kan egentlig ses på som assimilasjon, ofte med bevart lang kvantitet, men bortsett fra dette viser resultatet seg i praksis som bortfall. Utviklinga *[-rn] > [-n]* vises bare i ett navn i materialet, og det er i *[ʔe:nɪŋ, dæ:ŋ] < *Arnilludalr*. Ei avskrift fra 1622 i Akr., av originalen fra 1322–1323, har formene *Wninadall*, i manuskript A, og *Veinedal*, i manuskript B⁸¹. Dette registret er ikke til å stole på med hensyn til de originale navneformene. Kjelda har som nevnt tidligere tydelige ortografiske trekk fra 1600-tallet. Sikker er derimot forma (a) *Anylædale*⁸² fra 16. mai i 1334.

Carl J. S. Marstrander nevner et usikkert eksempel på ei endring *[-rn] > [-n]* eller *[-nn]* i trykksvak stilling allerede med den gammalirske skriftforma *Torbend* (*Dub*) for *Þorbjǫrn* (*Suati*), som kjempa ved Clontarf, i 1014.⁸³ Det er også et par runeinnskrifter fra 1100-tallet som viser den samme endringa, for eksempel

81 begge i Akr., s. 112

82 DN, IV, s. 182 (Nes)

83 Marstrander, 1915, s. 129

stedsnavnet (a) *honom* for (a) *Hornum* i Iveland.⁸⁴ Det kan altså være at denne lydutviklinga er veldig gammel, i hvert fall i visse norske dialekter. Gustav Indrebø meiner at endringa må ha har vært vanlig i mange dialekter før 1350, noe som støttes av observasjonene i materialet fra Østfold.⁸⁵

Utviklinga *[-rs]* > *[-s]* har skjedd i de to navna *[ʔto.snes]* < *Þórsnes* og *[mås]* < *Mors*. Skrivemåtene (a) *Þosnesse* og (j) *Þosnese*⁸⁶ fra 1367 er de første formene som viser denne utviklinga. I 1396 vises også formene (vidher) *Mos*, *Mossæ* (*kuærnæ fors*), *Mossa bakka* (*nørdræ vægin*) og (vid) *Mos*⁸⁷.

Seip har funnet eksempler på endringer *[-rs]* > *[-s]*, eller assimilasjon *[-rs]* > *[-ss]* som han kaller det, fra 1200-tallet, for eksempel med skriftforma *væsta* for *versta* i *Det norske runediktet*, hvor dette ordet rimer på *bæzsta*.⁸⁸ Dette er altså klart gamle endringer, både *[-rn]* > *[-n]* og *[-rs]* > *[-s]*.

6.2 Trykksvak vokalreduksjon

Trykksvak vokalreduksjon viser seg allerede i 1334, bare elleve dager etter den første dokumentasjonen av *r*-bortfallet før *n*. Det er tre typer vokalreduksjon, reduksjon av *[-i]*, *[-a]* og *[-o]*. Reduksjon av disse vokalene fører enten til bortfall, eller til trykksvak *[-e]*. Bortfallet *[-e]* > - omtales etter de tre enkeltendringene fra fullvokal til *[-e]*.

Reduksjonen *[-i]* > *[-e]* er den aller første jeg har registrert i materialet. Det er godt tenkelig at endringa *[-i]* > *[-e]* har skjedd først i innlyd som *Óðinsey* > *Oðensøy* og litt seinere i utlyd som *Hóbóli* > *Hobøle*. Men disse to endringene skilles bare av åtte år for første dokumenterte skrivemåte med -e. Skrivemåten (j) *Odensæy*⁸⁹ brukes i 1334, og (a) *Hobæle*⁹⁰ i 1342. Begge posisjonene er trykksvake. Jeg har på grunn av dette valgt å regne endringene som samtidige.

⁸⁴ Seip, 1955, s. 173

⁸⁵ Indrebø, 1951, s. 121

⁸⁶ DN, I, s. 302 (Sarpsborg)

⁸⁷ alle i RB, s. 224

⁸⁸ Seip, 1955, s. 174

⁸⁹ DN, V, s. 88 (Sigerstad)

⁹⁰ DN, I, s. 222 (Knapstad)

Reduksjonen av *[-i]* forekommer i elleve navn. Da har jeg ikke tatt med endringene fra flertallsformene på *[-ir]* til entallsformer, som jeg ikke regner som ei intern fonologisk utvikling, men heller et morfologisk bytte. Et unntak til dette er navnet *Vister* som ser ut til å ha beholdt flertallsendinga fra gammalt av. Bortfallet av *[-i]* i dette navnet forklares derfor fonologisk.

I utlyd, med reduksjon til *[-e]*, forekommer endringa fra *[-i]* i navna *[²va:ɾer]* < *Hvalir*, *[²mø:se]* < *Mysin*, *[¹fœrkembœr]* < *Folkingsborg*, *[²he:ɾe]* < *Helin*, *[²hå:ve]* < *Hofin* og *[¹onsen]* < *Óðinsey*. Dette er da i tillegg til de fire navna som videre fikk bortfall og omtales nedafor. I det siste navnet førte egentlig reduksjonen til at *[n]* blei stavingsbærende, akkurat som *[r]* i *[²va:ɾer]* og *[m]* i *[¹fœrkembœr]*, men når *[ð]* seinere falt bort, kom stavinga i kontakt med framlydsvokalen i navnet og danna da ei felles staving med denne. Slik vises resultatet av endringa i dette navnet seg i praksis som bortfall, sjøl om den opprinnelige prosessen bør klassifiseres som en reduksjon til *[-e]*. Redusjonen *[-i]* > *[-e]* må ha skjedd også i navnet *[²tomtær]* < **Tómtir*, men her har vokalen videreutvikla seg til *[-æ]*.

I en vidisse, ei form for avskrift, fra 1409, av et diplom fra 1320, har vi forma (i) *Odhensøy*⁹¹ som viser den første reduksjonen av *[-i]*. Fordi dette er ei avskrift er alderen på forma usikker. Allerede i 1334 har vi den sikre forma (j) *Odensœy*⁹².

Svekkinga *[-a]* > *[-æ]* > *[-e]* forekommer i minst 16 av navna, kanskje 17. Ni av navna har videre fått bortfall *[-e]* > -∅, og omtales nedafor. Fem eller seks av navna med vokalen i utlyd ser ut til å ha opphav i genitivsforma i flertall. De er *[²råke]* < *Roðka*, *[²boerje]* < *Borga*, *[²grømen]* < *Glymeima*, *[²to:ne]* < *Túna* og *[²vaɿi]* < *Varteiga*. Endringene ser ut til å ha skjedd i rekkefølgen *[-a]* > *[-æ]* > *[-e]*. Det samme gjelder kanskje også i *[²gre:åker]* < *Greiðakra*, men det er for få gamle skrivemåter av dette navnet til å bedømme utviklinga. Navnet hadde opprinnelig flertallsformen *Greiðakrar*, men dagens uttale kan også komme av entallsforma i nominativ, altså *Greiðakr*, eller av dativforma i entalls, altså *Greiðakri*. Det kan også være at navnet tidlig har hatt forma *Greiðákrar*, med *á* og ikke *a*. På norrønt var *a* skriftegn for både *[a]* og *[ǣ]* av eldre *á*. Men fordi det ikke finnes noen belegg skrevet med *á*, *aa* eller *å* før forma *Greaaker* med merknaden „Alm. skrevet

91 DN, II, s. 120 (Bagahus)

92 DN, V, s. 88 (Sigerstad)

Greager.”⁹³, i matrikkelen fra 1886, har jeg ingen sikre holdepunkter for å si om navnet hadde á på norrønt. I navna *Glemmen*, *Greåker* og *Varteig* er det mulig at endringa har skjedd seinere som følge av den tidligere lengden på navna, med over to stavinger. Disse navna omtales nedafor.

Det siste navnet med svekking av [-a] i utlyd er [ʀro:ɔ] < *Róða*. I dette navnet kan uttaleutviklinga ha skjedd [-a] > [-æ] > [-e] > [-o]. Det siste steget avviker fra de resterende navna. Etter at [ð] hadde falt bort i uttalen har dette skjedd fordi endinga med svak [e-] umiddelbart har etterfulgt vokalen [o] og blitt assimilert mot denne.

Bortfall av trykksvak [-a-] i innlyd forekommer i ni av navna i materialet. De er [ʀø:mærk] < *Eyjamark*, [ʀa:rmærk] < *Aramark*, [ʀeɲdær] < **Ingrardalr*, [ʀuldrø] < *Ullarey*, [ʀytskæu:n] < *Útanskógr*, [ʀde:nes] < *Digranes*, [ʀraksta] < *Rakkastaðir*, [ʀvi:stær] < *Viflastaðir* og [ʀspebær] < *Spjótaberg*. Det vises i skrivemåtene at endringa har skjedd i rekkefølgen [-a-] > [-æ-] > [-e-] > -ø-. Denne utviklinga i innlyd ser ut til å ha skjedd samtidig som endringa [-a] > [-æ] > [-e] i utlyd.

Det er vanskelig å tolke forskjeller mellom æ og e i skrift, fordi det ser ut til at bokstavene til en viss grad blei brukt om hverandre. Ei mellomform med [-æ] vil være naturlig i en overgang [-a] > [-e]. [-e-] i innlyd uttales i trykksvak stilling, i hvert fall i moderne norsk, med en svært svak uttale, om noen i det heile tatt. Det er derfor vanskelig å bedømme om en skreven -e- virkelig står for en uttale [e]. Fordi jeg i denne oppgava ser på en minimums alder for endringene, er jeg restriktiv i tolkningene av skrivemåtene. Jeg tolker derfor æ som [æ], sjøl om det kan stå for [e], og tolker e som [e] sjøl om lyden kan ha falt bort i uttale. Slik sikrer jeg, så godt jeg kan, at uttalene i hvert fall ikke er yngre enn jeg påstår.

Akr. har fra 1309, i avskrift fra 1622, formene *Thonne* (sogen) og *Thoenne* (sogen[#])⁹⁴ med [-e] < [-a] i utlyd, men formene er ikke til å stole på når det gjelder de originale skrivemåtene. Den eldste sikre skrivemåten med [-æ] < [-a] er derfor *Rodkæ* (half l.)⁹⁵ i 1344. *Æ* står i denne skrivemåten i utlyd, men det er liten grunn til å anta at vokalen i utlyd gir noen ulik utvikling enn i innlyd på dette steget, noe som

93 matr.

94 begge i Akr., s. 122

95 DN, IV, s. 228 (Idd)

heller ikke støttes av skrivemåtene. I 1368 vises -æ- også i forma *Digrænæsæ* (*sook*)⁹⁶.

Videre endring [-æ] > [-e] vises i et diplom fra 1349 som har (j) *Vllarœy* fire ganger men „[b]agpaa, noget yngre:” (j) *Vlleroy*⁹⁷. Fordi påskrifta ikke har blitt datert kan den naturligvis ikke bevise noe årstall for endringa. Endringa vises med sikkerhet først i formene (a) *Rakkestadhvm* og *Rakkestade* (*sonk*)⁹⁸ i 1370.

Skrivemåter som ser ut til å være feilaktige er det mange av. Det er for eksempel mange eksempler på feil mellomvokal i eldre kjelder. Tydelig feilskrevne skrivemåter tas vanligvis ikke med i analysene her, men i noen tilfeller tas ei slik form med. Dette gjøres da nettopp fordi den for eksempel kan vise at en mellomvokal har mista sin opprinnelige kvalitet og er uklar. Som eksempel på dette kan tas navnet *Hærland*. En stor mengde av gamle diplomer har *Hæralanda* o.l., med mellomvokalen -a-. Men navnet kan ha opphav i elvenavnet *Hæra*, og det skulle ha gitt genitivsforma *Hæru-* i forleddet. Dette har blitt dokumentert i RB i former som *Hærolanda* og liknende. Det at så mange skrivemåter både med -a-, -æ-, -e- og -o-, i tillegg til ingen vokal, brukes i det samme tidsrommet, tar jeg som et tegn på at den opprinnelige vokalen hadde utvikla seg til en svak vokal, eller til og med blitt borte, og at det rette opphavet dermed var uklart.

Det problematiske med navnet er at den opprinnelige garden med navnet *Hærland* ligger tre kilometer fra åa Hæra, ved et sideløp til Hæra. Kåre Hoel foreslår i BØm⁹⁹ at også dette sideløpet har hatt navnet **Hæra*. Dette sideløpet har nå navnet *Dugla*¹⁰⁰ som ser ut til å være et eldre navn enn *Visterbekken* som Hoel bruker, og er et navn på den samme åa. Med ett unntak, *Herrolandz krok*¹⁰¹ i 1456, dukker alle skrivemåtene med -o- opp i jordeboka RB, i stor grad etter ei eldre jordebok. De uavhengige diplomene har, foruten det ene unntaket, ellers alltid a, æ, e eller ingen vokal. Det kan være grunn til å vurdere opphavet til navnet nøyere. NG

96 DN, III, 282 (uten sted)

97 alle i DN, XI, s. 41–42 (Tønsberg)

98 begge i DN, IX, s. 170 (Bjernessad)

99 Hoel, i BØm, Eidsberg, s. 410

100 Sentralt stedsnavnregister, drifta av Kartverket (8. desember 2018). Faktaark. Henta fra <https://stadnamn.kartverket.no/fakta/247481>.

101 DN, VIII, s. 390 (Eidsberg)

viser at de sikre navna med opphav i et kjent ånavn *Hæra* har skrivemåter med -o-, mens navna hvor et slikt opphav bare antas oftest har -a-. Ved gardsnavnet *Hernes*¹⁰² i Odalen, for eksempel, er det inga å som kan ha hatt navnet **Hæra*. Åa på motsatt side av Glåma, som Rygh peker på, har hatt navnet **Vølla*. På den andre sida er ofte RB ei truverdig kjelde med arkaiske skriftformer, nettopp fordi den har blitt skrevet med ei eldre jordebok som forelegg. Hensikten med oppgava er likevel ikke å drøfte det etymologiske oppgavet til navna. Derfor bruker jeg vidare det hittil antatte opphavet *Hærulandir*.

Seks navn har hatt vokalreduksjon [-o] > [-e]. Ett av navna, [ʲæ:ɾ, øy:a] < *Jalund*, har vidare fått [-e] endra til [ø] muligens gjennom analogi. Det kan også være lydlike paralleller til denne utviklinga. Navnet diskuteres vidare i kapittel 6.9. De andre fem har fått vidare bortfall [-e] > -∅. Disse navna er [ʲrønes] < **Róðunes*, [ʲe:nin, dæ:n] < **Arnilludalr*, [ʲtist, æ:n] < **Þeistudalr*, [ʲhœlby] < *Høllubýr* og det nevnte [ʲhæ:lan] < *Hærulandir*. Bortfallet [-e] > -∅ gjennomgås nedafor.

Flere usikre navneformer viser til en reduksjon [-o] > [-e]. Fra omtrent 1300–1320 har vi forma *Arnedals (kirckesogen)*¹⁰³, men i avskrift fra 1622. Avskrift fra 1622 er også formene *Ørnildedall* i manuskript A og *Øruildodal* i manuskript B¹⁰⁴, fra 1324–1325 eller 1268–1269. Forma i B-manuskriptet har kanskje beholdt den opprinnelige vokalen med o. Det at de to manuskriptene har ulike former viser uansett at i hvert fall ett av dem ikke har blitt bokstavrett avskrevet, og da sannsynligvis ikke det andre heller. 11 andre former oppføres i det samme registret, alle i avskrift fra 1622. Alle disse formene har tydelige tegn på nyere ortografi og er derfor ikke til å stole på som kjelder til uttalene på 12- eller 1300-tallet. To like former i 1366 er *Hæralandæ (sokn)* og *Hæralandæ (kirkiaæ)*¹⁰⁵, som nettopp med sin vokalvariasjon, sammenholdt med andre samtidige former, tyder på at uttalen var uklar allerede da. Bare seks år seinere, i 1373 får vi den første sikre forma med redusert [-o]. Dette skjer med forma (j) *Annidedale*¹⁰⁶.

102 NG, III, s. 184

103 Akr., s. 128

104 begge i Akr., s. 13

105 begge i DN, I, s. 299 (uten sted)

106 DN, I, s. 321 (uten sted)

Seip ramser opp mange eksempler på norsk vokalreduksjon av *a* og *u/o* i trykksvak stilling, i flere posisjoner, særlig fra slutten av 1200-tallet.¹⁰⁷ Han har et eksempel fra et fragment¹⁰⁸ avskrevet i *Postola Sögur*, utgitt av Unger i Christiania i 1874, s. 824¹⁰⁹, hvor det står skrevet *bæið goð ællii* for det som forventet skulle være *bæið goða ælli*.¹¹⁰ Dette tidlige eksemplet på vokalreduksjon av *[-a]* er fra omkring 1200. Men som Seip sier kan dette forklares av at det påfølgende ordet begynner med vokalen *[æ]*. Ingen av de eldste norske håndskriftene har ifølge ham sikre tegn på vokalreduksjon.¹¹¹ Indrebø meiner at reduksjonen av trykksvake vokaler kan ha tatt til så smått før 1200, med eksempler som *pyngiæ* og *styrkiæ*.¹¹² Indrebø merker seg også ei svekking av trykksvake vokaler fra 1200-tallet, og særlig nevner han svekkinga *[-a] > [-æ]*.¹¹³

Bortfallet *[-e-] > -ø-* vises i fire navn som resultat av reduksjonen av *[-i-]*, i ni navn som resultat av reduksjonen av *[-a]*, i fem navn som resultat av reduksjonen av *[-o]* og i åtte navn hvor *[-e]* faller bort av andre grunner. Det er så godt som umulig å bedømme om *-e-* i trykksvake mellomposisjoner representerer en uttale med tydelig *[e]* eller en uttale uten en merkbar mellomvokal som denne bokstaven i slike posisjoner ofte representerer. Dette gjelder spesielt for reduksjonen av *[-a-]*, *[-i-]* og *[-o-]* i innlyd.

Videre vokalreduksjon *[-e] > -ø-* i navn med opprinnelig *[-i]* har forekommet i fire navn; en gang i utlyd og tre ganger i innlyd. I utlyd forekommer reduksjonen i navnet *[ˈhøber]* < *Hóbbóli*, og i innlyd i *[ˈgræsvík]* < *Grettisvík*, *[ˈviːstær]* < *Víflastaðir* og *[ˈtrømbær]* < *Treginsborg*. Bortfallet vises tidligst i 1373 med forma *Hobøll* (*sokn*)¹¹⁴. Dette er det første eksemplet på bortfall av *[-e]*. Akr. har også fra 1325–1326 eller 1269–1270, i avskrift fra 1622, forma *Arnilddal* i manuskript *B*, men

¹⁰⁷ Seip, 1955, s. 132–135

¹⁰⁸ „pergamentsblad i Fasc. 655 qv. IX C” (Unger, 1874, s. XXVII)

¹⁰⁹ Seip oppgir s. 827, og ei håndskrift *A I* som opphavet, men dette ser ikke ut til å stemme.

¹¹⁰ Seip, 1955, s. 132

¹¹¹ Seip, 1955, s. 132

¹¹² Indrebø, 1951, s. 134

¹¹³ Indrebø, 1951, s. 241

¹¹⁴ DN, III, s. 292 (Encebackk)

Arnildedall i manuskript A.¹¹⁵ I dette eksemplet kommer *[-e-]* < *[-o-]*., men skrivemåtene herfra er ikke til å stole på som 12- eller 1300-tallsformer.

Bortfall av utlydende *[-e]* forekommer ellers i tre eller fire navn. Først vil jeg nevne to eller tre navn hvor bortfallet er forbundet med de stivna genitivsformene *Glymeima*, *Varteiga*, og muligens *Greiðakra*. Endringene ses av skrivemåter ut til å ha skjedd på disse måtene: **Glymmeime* > **Glymmeim*, **Varteige* > *Varteig* og muligens *Greiðakre* > *Greiðaker*, hvor den gjenværende *[r]*-en etter *[k]* blir stavingsbærende. Dette har ført til at svarabhaktivokalen *e* har blitt satt inn i skrift mellom konsonantene. Disse endringene må etter skrivemåtene ha skjedd seinest i den andre halvdel av 1500-tallet. I 1558 vises forma *Warteg*¹¹⁶ uten utlydende *[-e]*, og i 1594 *Glømen (kircke)*¹¹⁷. Disse tre navnet er de eneste navna i materialet som på norrønt hadde over to stavinger og flertallsendinga *-ar*. Etter at genitivsforma hadde tatt over kan lengden på disse navna først ha påverka svekkinga av *[-a]* til *[-e]* og til slutt totalt bortfall av den tredje svake stavinga på *[-e]*.

Det siste eksemplet på bortfall av utlydende *[-e]* vises i den stivna dativforma i bestemt form av *Óðinsey*, som på et tidspunkt har tatt over. I dette tilfellet er det snakk om den gamle dativforma *Oðensøne* (av norrøn dativ **Óðinseynni*), dokumentert i forma (*j*) *Odhensønne*¹¹⁸ i ei avskrift fra 1460 fra en original fra 1420. Navnet hadde, i skrift, blitt til (*i*) *Odhensøn*¹¹⁹ i 1471. Dette ser ut til å stå for dativforma *Oðensøn*, seinere stivna dativ i samme form. Men skrivemåten kunne kanskje tenkes å gjenspeile et dansk **Odhensøen*, og altså stå for en uttale tilsvarende skrivemåten **Oðensøa*, eller liknende. Nå veit vi at dativforma på et tidspunkt tok over, så nominativsforma kan aldri ha blitt brukt som ei eneform i en dativposisjon, i hvert fall ikke i en grad som hadde festa seg i norsk tale. Hvis ikke dativforma hadde stivna og navnet altså hadde hatt ulike former i nominativ og dativ på dette tidspunktet, så kan man se for seg at dativforma fortsatt var *Oðensøne*, med utlydende *[-e]*. Da kunne man tenkt seg at dativforma (*i*) *Odhensøn* hadde blitt

¹¹⁵ begge i Akr., s. 134

¹¹⁶ NLRB, I, s. 102 og 147

¹¹⁷ JN, s. 249

¹¹⁸ DN, I, s. 484 (Hisingby)

¹¹⁹ DN, IX, s. 332 (Kjølberg)

henta fra ei nominativsform **Odhensøen* i dansk, brukt som ei eneform. Sia denne forma ikke ser ut til å ha eksistert muntlig finner jeg denne forklaringa lite trulig.

Jeg finner bare ett eksempel på dette navnet i bestemt form dativ med det danske -*øen*, skrevet med -e-, brukt, nemlig (i) *Onszøen*¹²⁰ i 1551. Ellers er det (wtij) *Odhenssøn*¹²¹ i 1538, (y) *Odenszøn*¹²² i 1553 og (y) *Onnszønn*¹²³ i et tillegg fra 1500-tallet, i tillegg altså til (i) *Odhensøn* i 1471, alle uten -e- i etterleddet. I nominativ dominerer klart -*øen* med 22 tilfeller før den stivna dativforma *Onssen*¹²⁴ vises i 1581. Det bør merkes at kjelda for forma *Onssen*, som er *Norske Rigs-Registranter*, ikke er ei originalkjelde. Forma ser her likevel ut til å være genuin. I nominativ brukes -*øn* bare i 6 tilfeller før 1581, og fire av disse er i utrykte dokumenter, men alle disse kan naturligvis representere dativforma som allerede hadde stivna.

Jeg velger for dette navnet å regne med ei stivna dativform i 1471 som hadde mista [-e] i etterleddet. Navnet kan med god grunn klassifiseres sammen med de tre foregående navna på over to stavinger, med tap av utlydende vokal. Et femte navn som også bør regnes med til denne gruppa er [ʰhøber] < *Hóbøli* hvor utlydsvokalen også falt bort i tredje staving.

6.3 Palatalisering

To typer palatalisering skal nevnes her, en overgang [skj] > [s], som må antyde ei endring [kj] > [ç], og [g] > [j]. Disse endringene har i hovedsak skjedd før fremre vokaler.

Overgangen [skj] > [s] er et eksempel på ei endring som det er vanskelig å spore. Både [skj] og [s] ville ha blitt skrevet *ski*, *skj* eller liknende. Utviklinga har bare skjedd i de to navna [ʔsedue] < **Skyggpveit* og [ʔasøm] < *Askeimr*. Som nevnt i

120 DN, IX, s. 799 (Oslo)

121 DN, I, s. 794 (Mollestad)

122 DN, XXI, s. 752 ([Onsøy])

123 DN, X, s. 127 (brevet fra [Onsøy])

124 NRR, II, s. 412

kapittel 5 tolker jeg skrivemåten (a) *Askæimi*¹²⁵ i 1336 til å ha gjennomgått denne endringa. Dette er dermed det første dokumenterte eksemplet på denne endringa.

Palataliseringa [g] > [j] vises bare i navnet [ʔju:ʀøm] < *Gyrðin*. Denne endringa må ha skjedd når skrivemåten *Giurdina* (*kirkia*) dukker opp i 1400, med forma (fīrir [...]) *Giurdine*¹²⁶ tilskrevet seinere. Endringa har sikkert skjedd tidligere før [j], men i den posisjonen er det vanskeligere å spore endringa fordi ei skrivemåte *gy* kan stå for en uttale både som [gy] og [jy]. I etter *g* må, på tilsvarende måte som etter *k* i *Askæimi*, stå for en palatal uttale av *g*.

Seip viser også til innskutt [i] etter [g] og [k] for å representere henholdsvis uttaler som [j] eller [ç], blant anna i *Gammalnorsk homilieboek* fra omtrent 1200.¹²⁷ Han nevner flere eksempler, for eksempel *giængr*.¹²⁸ Fra „Rafneberg”, sannsynligvis i eller ved Rakkestad, meiner han å finne et eksempel på ei endring [e] > [i] ved palatal *g*, i 1347, med navneforma *Þorgir*¹²⁹ i DN.¹³⁰ Jeg finner i den trykte utgava av verket bare *Þorgæir*, to ganger, i det aktuelle diplommet. Fra det samme diplommet har han også eksemplet *Asskil*¹³¹, som også forekommer to ganger, sammen med formene *Askæil* eller *Askæils* sju ganger.¹³²

6.4 Frikativreduksjon

Frikativreduksjon gjelder reduksjonen eller bortfallet av de tre norrøne stemte frikativene [v], [ð] og [ɣ].

Hvis opprinnelsen **Skjalþberg*, som ikke har blitt dokumentert, er riktig, så har [-v-] i denne posisjonen falt bort allerede i 1344 da dette navnet først har blitt nedskrevet. Skrivemåtene var da *Skiabærsz* (*þinghi*), (*i*) *Skiabærsskipræidhi* og

¹²⁵ DN, I, s. 190 (Eid)

¹²⁶ begge i RB, s. 564

¹²⁷ Seip, 1955, s. 182

¹²⁸ Seip, 1955, s. 182

¹²⁹ DN, II, s. 234 (Rafneberg?)

¹³⁰ Seip, 1955, s. 267

¹³¹ DN, II, s. 234 (Rafneberg?)

¹³² Seip, 1955, s. 267

Skiabærs (l.)¹³³. Her kan det tidlige bortfallet, dersom opprinnelsesforma er riktig, forklares av den inneklemt posisjonen mellom to andre konsonanter denne konsonanten da hadde. Tidlige skrivemåter som *Skjalberg* og *Skjaberg* dukka opp.

De to andre navna med bortfall av [-v] er [ʔryge] < *Ryggjof* og [ʔrølsen] av det antatte **Rolleifsey*. Her står konsonanten i forbindelse med vokaler og kunne holdes lenger. I 1482 finner vi skrivemåten (i) *Ryghia*¹³⁴ < *Ryggjof* med bortfall av den siste konsonanten. Jeg kan ikke ta eksemplene fra **Skjalfberg* som noe bevis for tidligere bortfall i de to andre navna, på grunn av den alternative forklaringa av bortfallet av [-v-] der.

I navnet *Hofin*, kan det se ut til at [v] ikke har falt bort. Skriftformene har alltid *u*, *fu*, *fw*, *ffu* eller *ffw*. Opprettholdelsen av konsonanten kan skyldes at den står mellom to vokaler. Ei anna mulighet er at [v] hadde falt bort men at [w] i stedet hadde holdt seg fra det eldre *Hofvin* slik at navnet blei *Hovin*. Både *Hofin* og *Hovin* kunne ha utvikla seg til dagens uttale [ʔhå:ve]. En siste mulighet, hvis både [w] og [v] hadde falt bort innen 1344, er at resultatet **Hoin* ville ha hatt en temmelig lik uttale som ei form *Hovin* med uttalen [håwin], men denne forklaringa støttes ikke av skrivemåtene. Jansson skriver at „i [t.ex. no. *Hovin* ...] skulle man dock till äventyrs kunna göra gällande, att v återgår på det uddljudande v-et i *vin*”¹³⁵, og også at det „är [möjligt], att [namn med en förled slutande på v, såsom *Hovin*...] kunna ha bevarat efterledens v, men något bevis härför kan näppeligen uppletas”¹³⁶. Jansson gir „[en] synnerligen rimlig [utveckling]” som „**Huða-win->*Hof-win->Hofin*”¹³⁷, og „[ä]nnu en förklaringsmöjlighet” at „[e]tt **Huvin* skulle [...] kunna ombildas till *Hovin* efter *hof ne*”¹³⁸ „¹³⁹”.

Indrebø opplyser at „[U]ti vikingtidi fall *f* og *b* saman i éin ljod, som sidan vart *v*. Denne *v*’en og *v* som kom av *w* byrja falla saman fyre 1300, som me ser av at

¹³³ alle i DN, IV, s. 229 (Skjeberg)

¹³⁴ DN, I, s. 670 (Rygge)

¹³⁵ Jansson, 1951, s. 222

¹³⁶ Jansson, 1951, s. 207

¹³⁷ Jansson, 1951, s. 133

¹³⁸ uforklart forkortelse, vel for „neutrum”

¹³⁹ Jansson, 1951, s. 134

sume handskrifter blanda deim i hop".¹⁴⁰ Seip nevner om *f* og *v* at disse bokstavene i mange middelalderske handskrifter kun følger ei mekanisk grafisk fordeling, og ikke ei lydlig fordeling, for eksempel at *v* blir brukt om *f* mellom vokaler.¹⁴¹ Seip har eksempler på bortfall av *[v]* i hvertfall fra 1317 i Oslo, da i forma *haðe* av **hafðe*.¹⁴²

Endringa *[-y] > [-j]* har skjedd én gang i åtta av navna og to steder i navnet *['trømbær] < Treginsborg*. De andre navna er *[bærj] < Berg*, *['seber] < *Skjalfberg*, *['bærje] < Borga*, *['vaʈi] < Varteiga*, *['de:nes] < Digranes*, *['espær] < Eiðsberg*, *['fœrkembær] < Folkinsborg* og *['spebær] < Spjótaberg*. I utlyd uten trykk har *[-j]* seinere blitt borte. Dette gjelder i navna *Skjeberg*, *Eidsberg*, *Trømborg*, *Folkenborg* og *Spydeberg*. I trykksterk posisjon har *[-j]* holdt seg. Dette gjelder i *Berg* og *Borge*.

Det første tegnet på bortfall av *[-y]* vises i formene *Skiabærsz (binghi)*, *(i) Skiabærsskipræidhi* og *Skiabærs (l.)*¹⁴³. Formene tyder på et bortfall av *[-y]*, men skrivemåten kan forklares med at uttalen av *[y]* før *[s]* ville blitt assimilert med *[s]*. Skriftformene beviser derfor ikke et generelt bortfall av *[-y]*. Det samme gjelder for skrivemåtene *Bers (sonk)*¹⁴⁴ i 1369–1370, *Spiotabærs (sokn)*¹⁴⁵ i 1377, og *firir [...]* *Æidszbærskirkiu*¹⁴⁶ i 1379. Det siste eksemplet har dessuten også dativforma *(a) Æiszbærghi*¹⁴⁷ i den samme teksten, hvor *[y]* som forventet vises med skrivemåten *gh*.

Det første belegget som direkte tyder på ei utvikling *[-y] > [-j]* er forma *Træighins borgar (sokn)*¹⁴⁸ i 1364. Skrivemåten her, med *æi*, viser til en diftongert uttale av det eldre *eg*, men det kan være at uttalen hadde både diftongen *ei* óg en påfølgende uttale *[y]*, altså ei mellomform som *[eiʏ]* eller liknende. Med skriftforma *Treinborg (kirkia)*¹⁴⁹ i 1400 vises tydelig uttalen *[ei]*. Det kan være at den påfølgende

¹⁴⁰ Indrebø, 1951, s. 120

¹⁴¹ Seip, 1955, s. 183

¹⁴² Seip, 1955, s. 274

¹⁴³ alle i DN, IV, s. 229 (Skjeberg)

¹⁴⁴ DN, XIII, s. 27 (Digernes)

¹⁴⁵ DN, V, s. 220 (uten sted)

¹⁴⁶ DN, II, s. 352 (Eidsberg)

¹⁴⁷ DN, II, s. 352 (Eidsberg)

¹⁴⁸ DN, I, s. 294 (Oslo)

¹⁴⁹ RB, s. 565

[i]-en etter [ɣ] i det eldre *Treginsborg* har ført til at endringa skjedde tidligere her enn ellers. Videre utvikling av de fleste av de ni navna viser bortfall av [-j]. Det første belegget for dette kommer med forma *Trømborg*¹⁵⁰, i et latinsk diplom fra 1452. I dette navnet vil det si at det ikke lenger er spor etter uttalen med [j], som i den eldre forma *Treinborg*/**Trejnborg*. I 1594 viser forma (*paa*) *Skiøber*¹⁵¹ at det ikke lenger er noen [-j] i uttalen av etterleddet i dette navnet. Tre navn har hatt ei beslekta endring hvor vokalen [a] og frikativen [ɣ] har blitt diftongert til [æu] eller [øu]. Disse tre navna, alle med det norrøne leddet *skógr* tas opp nedafor.

Endringa [-ɣ] > [-j] har altså skjedd ti steder fordelt på ni navn i materialet. I åtte av tilfellene, og sju av navna, har utviklinga gått videre [-j] > -∅. I navnet *Varteig* har [j] og [i] falt sammen til en lyd. Dette har skjedd med utviklinga *Varteig* > **Varteij* > *Vartei*. For navnet *Degernes* er det to ulike muligheter for å forklare hvordan bortfallet kan ha skjedd. Den ene muligheta er ei utvikling gjennom en diftong, for eksempel *Deg-* > **Dej-* > **Dei-*. Dette forutsetter da seinere monoftongering [ei] > [e]. *Degernes* ligger etter Hoff innafor området som har diftongering [iy] > [æi], for eksempel i intetkjønnsordet [stæi] < *stig*.¹⁵² Dette er en variant av den samme utviklinga. Hvis denne utviklinga er riktig forutsetter dette ei seinere endring [æi] > [ei] og deretter monoftongering til [e]. Margit Harsson skriver i BØ at „Kristian Strømshaug (1995) kaller diftongeringen [dvs. at lydkombinasjonen vokal + g til sammen danner en diftong] i iddemålet et yngre fenomen”¹⁵³, men hva som menes med „yngre” er uklart for meg. Den andre muligheta er ei utvikling med sammenfall mellom [i] og [j] som i *Varteig*, *Dig-* > **Dij-* > **Di-*. Forskjellen ligger i om ei utvikling [i] > [e], dokumentert i 1528–1529, hadde funnet sted før eller etter endringa [-ɣ] > [-j]. Jeg finner den første muligheta mest sannsynlig. Dette støttes også av skriftformene *Dejgnæs* (*Annex*) og *Dejgnes* (*Annex - Kirke*)¹⁵⁴¹⁵⁵ i 1792, som Hoel ikke ser ut til å ha fått med seg i sitt manuskript.

150 DN, I, s. 598 (Eidsberg)

151 JN, s. 251

152 Hoff, 1946a, s. 338

153 Harsson, i BØ, VIII, s. 294

154 begge i TJ, V, s. 106 (også flere steder i bindet)

155 Disse formene blei tilfeldigvis funnet seint i skrivinga og har derfor ikke kommet med i vedlegga.

Etter Seip vises bortfall av [ɣ] tidlig før konsonanter og etter fremre vokaler, hvor lyden sammen med vokalen blir til en diftong.¹⁵⁶ Et eksempel er skrivemåten *sæia* for *sæigia* fra *Gammalnorsk homilieboek* fra omtrent 1200.¹⁵⁷ Fra Østfold har Seip *virtulis* for **virduligs* i trykksvak stilling i 1368.¹⁵⁸

Som nevnt er det tre navn i materialet med endring [åɣ] > [-æu]/[øu]. Endringa viser seg først i 1626, men ei endring må nok ha skjedd i sammenheng med endringa [-ɣ] > [-j] seinest i 1400. De tre navna er [ʰrøm, skøu:n] < *Rymsskógr*, [ʰyt, skæu:n] < *Útanskógr* og [skæu:] < *Skógr*. Det eldste eksemplet som kan tyde på en diftong her er skrivemåten *Wttenschoug (fierding)*¹⁵⁹ fra 1410, men dette er i ei avskrift fra 1648. Ortografien vises tydelige 1600-tallstrekk, så skrivemåten kan ikke regnes som ei 1400-tallsform. Dessuten står *g* fortsatt skrevet i navnet. Det samme gjelder fire andre skrivemåter fra 14- og 1500-tallet av det samme navnet, alle i avskrift fra 1600-tallet, og alle med beholdt *g*. I et diplom fra 1482 kommer formene (*paa*) *Schoug*, *Schougs* (*Kirke*) og *Schougs* (*Eyere*)¹⁶⁰, men dette er i ei avskrift fra 1748. Disse formene har også *g*. I 1575 vises de første formene med diftong som ikke er ei avskrift, da i formene *Romskough*, *Romschouff* og *Romschoug (anneks[#])*, men igjen har en konsonant blitt markert tilslutt, henholdsvis *gh*, *ff* og *g*.

Den første skrivemåten med diftong og uten konsonant er *Romschou*¹⁶¹, funnet i „en i Rigsarkivet bevaret Jordebog eller lignende Kilde”¹⁶² fra 1626. På eldre dansk var *ou* en vanlig skrivemåte ikke bare for [au] men også for lang [o], så det må påpekes at de nevnte skriftformene, som alle har danske grunnlag, ikke har den sterkeste kjeldeverdien for denne endringa.

Materialet viser elleve tilfeller at bortfall av [-ð]. Disse tilfellene finnes i navna [ʰrønes] < **Røðunes*, [ʰråke] < *Roðka*, [ʰonsen] < *Óðinsey*, [ʰgre:åker] < *Greiðakra*, [ʰraksta] < *Rakkastaðir*, [ʰvi:stær] < *Víflastaðir*, [ʰespær] < *Eiðsberg*, [ʰtrøksta] < *Þrjúgsstaðir*, [ʰro:o] < *Róða*, og to steder i navnet [ʰbåsta] < *Boðstaðir*. Endringa

156 Seip, 1955, s. 161

157 Seip, 1955, s. 161

158 Seip, 1955, s. 275

159 DN, XVI, s. 58 (Dalen i Skjeberg)

160 alle i DN, XXI, s. 459 (Oslo)

161 NG, I, s. 173

162 NG, I, s. XI

bekreftes først i navnet *Rokke*. Dette skjer med skrivemåten *Rotko (kirkia)*¹⁶³, i 1438. -otk- er da helst hyperkorreksjon for en uttale [-åk-], men det er ingen språklig hindring for at *t* faktisk kan representere [t]. Den eldre uttalen har nok vært *[-åpk-] med en ustemt uttale av *ð*, assimilert etter påvirkning fra den ustemte [k]-en. Uttaleendringa [p] > [t] hadde allerede funnet sted med initiell [p]. [p] kan da også tenkes å ha blitt til [t] i andre posisjoner som her, med utviklinga [ʀrāpke] > [ʀrātke] > [ʀrākke]. Det samme gjelder for navna *Eidsberg* og *Båstad*, med uttaleendringene [ʀeipsbærj] > [ʀeitsbærj] > [ʀetsbær] > [ʀesbær] og [ʀbåpstaðer] > [ʀbåtstaðer] > [ʀbåstaðer]. Om man regner med komplett bortfall av [p] eller et mellomstadium gjennom [t] blir utfallet bortfall. Skrivemåten *Rokka (sokn)*¹⁶⁴, bare fire år seinere, bekrefter den nye uttalen med [-åk-]. Skrivemåten med *t* vitner om en endra eller uklar uttale.

Det kan være at bortfallet av [ð] skjedde noe seinere i andre sammensetninger enn i eksemplene over. I mellom to vokaler kan lyden ha holdt seg lenger enn i konsontantforbindelser, men bortfallet kan uansett ikke ha skjedd seinere enn i 1514. Da har vi skrivemåten (*i*) *Greager*¹⁶⁵. Bortfall av [ð] vises også tidligere i skrivemåten (*a*) *Æisberghi*¹⁶⁶, i 1405, og i skrivemåten (*j*) *Bostadum*¹⁶⁷, så tidlig som i 1368. Men i begge disse navna ville [ð], etter først å ha blitt assimilert til ustemt [p], videre bli assimilert med etterfølgende [s], uavhengig av om [ð] i andre posisjoner hadde beholdt sin uttale. Skrivemåtene *Æisberghi* og *Bostadum* kan derfor ikke tas som sikre bevis for et generelt bortfall av [ð]. Heller ikke skrivemåtene i Akr., *Oensøen* fra manuskript A og *Oennsøenn* fra manuskript B¹⁶⁸, oppgitt fra 1345–1346 i avskrift fra 1622, kan, som tidligere forklart, tillegges noe vekt. Det samme gjelder flere tilsvarende navneformer i denne kjelda som viser det samme bortfallet.

¹⁶³ DN, V, s. 477 (Sarpsborg)

¹⁶⁴ DN, XI, s. 152 (Strand)

¹⁶⁵ NRJ, I, s. 26

¹⁶⁶ DN, IV, s. 550 (uten sted)

¹⁶⁷ DN, IV, s. 362 (uten sted)

¹⁶⁸ begge i Akr., s. 128

Indrebø meiner at uttalen $[-\delta]$ hadde blitt ustø i visse stillinger alt omtrent 1200.¹⁶⁹ Seip nevner tidlige eksempler på bortfall av $[-\delta]$ både i konsonantgrupper og etter vokaler, for eksempel i *ofdirf* < *ofdirfð* i *Strengleikar*, skrevet omkring 1250.¹⁷⁰ Fra Østfold har han et eksempel i trykksvak stilling fra 1343, med (*halfs*) *manæ* (*stæfnu*) for **manæð*.¹⁷¹

$[r]$ < $[rð]$ må ha dukka opp før bortfallet av $[ð]$ ellers. Det er ingen grunn til å tenke seg at $[ð]$ hadde holdt seg bare etter $[r]$, for så først seinere, sammen med denne lyden bli til $[r]$. Mer om denne endringa drøftes i kapittel 6.8.

6.5 Overgang $[p] > [t]$

Overgangen $[p] > [t]$ dokumenteres i materialet i 1393 med forma *Skygtwæita* (*sokn*)¹⁷², antakelig av **Skyggpveit*. Som nevnt tidligere, på grunn av skrivemåten (a) *Skippuæit*¹⁷³, i 1384, kan forma i 1393 verken ha tilsvart *Skygtveit* eller *Skiptveit* men *Skitveit*, som da hadde utvikla seg fra **Skipveit*. Indrebø har som sitt eldste belegg som viser denne endringa skriftforma *tushundrad* for **pushundrad* fra 1334 i Bergen.¹⁷⁴

6.6 Monoftongering

I materialet vises monoftongering $[ei] > [e]$ og $[øy] > [ø]$. I tillegg er det et par navn som har fått $[i] < [ei]$.

Monoftongeringa $[ei] > [e]$ forekommer både i trykksterk og trykksvak stilling, med unntak heilt nord i fylket. I trykksterk stilling forekommer den i navna $[^2gre:åker] < Greiðakra$, $[^2espær] < Eiðsberg$ og $[^2e:kålt] < *Eikjolt$. I trykksvak stilling forekommer endringa i navna $[^2grømen] < Glymeima$, $[^2sedue] < *Skyggpveit$ og $[^2ašøm] < Askeimr$, men i dette siste navnet har $[e]$ seinere gått over til $[ø]$, som forklart i kapittel 6.9. Kanskje har endringa i trykksvak stilling også forekommet i

¹⁶⁹ Indrebø, 1951, s. 227

¹⁷⁰ Seip, 1955, s. 157–160

¹⁷¹ Seip, 1955, s. 274

¹⁷² DN, II, s. 410 (Oslo)

¹⁷³ DN, I, s. 358 (Skiptvet)

¹⁷⁴ Indrebø, 1951, s. 229

navnet [*rølsen*] < **Rolleifsey*, gjennom mellomforma **Rolleivsøy*. Hvis dette siste navnet har blitt tolka riktig må endringa her ha skjedd tidligere enn i de andre navna. Det har da skjedd tidlig fordi diftongen står i ei trykksvak staving midt i et navn med tre stavinger.

Monoftongeringa dokumenteres først med skrivemåten (*i*) *Eedzbærge* (*sokn*)¹⁷⁵ i 1393. Her har endringa skjedd i trykksterk stilling. Det er naturlig å tenkte seg at monoftongering enklere skjer i trykksvake stavinger enn i trykksterke. Jeg regner derfor med at alle endringer [*ei*] > [*e*] hadde skjedd innen 1393.

De to navna *Tistedal* og *Varteig* har opprinnelig hatt diftongen [*ei*] men har nå [*i*] i uttalen. Ei uttale med [*i*] < [*ei*] har ikke blitt dokumentert før i ei avskrift i 1551 fra 1519, der med skrivemåten (*then øffuerste kuarn*) *Tistæåan*¹⁷⁶, med ånavnet som navnet *Tistedal* har opphav i. Dette kan bety at uttalene av disse to navna gikk over til uttaler med [*e*] tidligere, for så seinere å bli [*i*], eller at uttalene av diftongene allerede i 1393 hadde fått uttalen [*i*].

Det er grunn til å anta at disse to navna har hatt ulik utvikling på grunn av de forskjellige posisjonene lydene står i. I navnet *Tistedal* kan den korte uttalen i innlyd før to konsonanter ha vært avgjørende for at [*i*] har holdt seg. I navnet *Varteig* har uttalen av etterleddet variert. En uttale med [*e*] har blitt notert i flere kjelder. Her kan det ha vært tidligere utlydende [-*y*] og seinere [-*j*] som har påverka uttalen palatalt, og på den måten gitt ei uttale med [*i*]. Ei utvikling [*ei*] > [*i*] er noe uventa, men enda et eksempel fra Østfold er navnet *Grinnstad* i Rakkestad, med uttalen [*²gri:nsta*] < **Greinastaðir*.¹⁷⁷

Monoftongeringa [*øy*] > [*ø*] har skjedd i de fem navna [*²ø:mærk*] < *Eyjamark*, [*²uldrø*] < *Ullarey*, [*²krå:k, ø:a*] < *Krákrey*, [*¹onsen*] < *Óðinsey* og [*rølsen*] < **Rolleifsey*.

Det er mange yngre påskrifter og avskrifter fra 1622 som viser monoftongering [*øy*] > [*ø*]. Den eldste originalen i avskrift fra 1622 er fra 1327–1328 eller 1271–1272 og har formene (*paa*) *Rolffsøe* og *Rolffþøe*¹⁷⁸. Det er fire liknende former av navnet *Onsøy* fra før 1411 i det samme registret, to av navnet *Øymark*, ei

¹⁷⁵ DN, II, s. 410 (Oslo)

¹⁷⁶ NRJ, III, s. 18

¹⁷⁷ Rygh, 1882, s. 46

¹⁷⁸ begge i Akr., s. 65

av *Kråkerøy* og to til av navnet *Rolvsey*. Ingen av disse kan regnes som opprinnelige former. To diplomer fra slutten av 1300-tallet har yngre påskrifter som viser monoftongeringa, men fordi påskriftene ikke har blitt datert har de mindre kjeldeverdi i denne sammenhengen. Det første diplommet fra 1398 har navneforma (j) *Odensø*¹⁷⁹ bakpå diplommet. Det andre fra 1399 har med nyere hender (i) *Odensøø*¹⁸⁰. I 1411 kommer den første sikre forma som viser monoftongeringa med forma (j) *Odensø*¹⁸¹.

Alle disse navna inneholder leddet *øy*. I dansk språk, som blei brukt på denne tida, har skrivemåten *ø* blitt brukt for det norske *øy*. Her må det derfor settes et forbehold om at skriftformene kan hende viser til danske former og ikke nødvendigvis representere uttalen i Østfold. Hvis dette er tilfelle så er det vanskelig å si noe om når endringa skjedde, fordi seinere former nesten utelukkende har *ø*. Det samme gjelder monoftongeringa *[e] > [ei]*, som også er et typisk austskandinavisk trekk, og nå er vanlig i store deler av Danmark og Sverige.

Seip viser til eksempler på monoftongering i Norge allerede før 1150, men da helst i trykksvake stillinger og foran enkelte konsonanter.¹⁸² Fra 1300-tallet har han mange eksempler, av alle tre typene *au*, *ei* og *øy*, for eksempel med forma *hæmmolæ*¹⁸³ (Seip skriver *hæmmolæ*) for **hæimolæ* fra Hobøl i 1355.¹⁸⁴ Indrebø nevner at monoftongeringa nok var fullført i Sverige omkring 1200, og at tilfellene i grensetraktene ved Østfold har opphav derfra.¹⁸⁵

6.7 Kvalitetsendring av vokal

Her skal jeg nevne fem eksempler på kvalitetsendring av vokal. To av dem gjelder endringer *[a] > [æ]*, både til kort *[æ]* og lang *[æ:]*, to er åpningene *[y] > [ø]* og *[i] > [e]* og den siste er overgangen *[å] > [ø]/[œ]*.

¹⁷⁹ DN, IV, s. 505 (Skorer)

¹⁸⁰ DN, II, s. 426 (Thufn)

¹⁸¹ DN, XIII, s. 55 (Brekke (Onsøy))

¹⁸² Seip, 1955, s. 73–73 og 141

¹⁸³ DN, IX, s. 162 (Hofvin)

¹⁸⁴ Seip, 1955, s. 141–146 og 259–263

¹⁸⁵ Indrebø, 1951, s. 151

Endringer [a] > [æ] har vært produktive både i utlyd i tostavingsnavn, hvor de som nevnt i kapittel 6.2 fører til [-e], og i mellomstavinger uten trykk og i utlyd i navn med flere enn to stavinger, som nevnt i det samme kapitlet, hvor de fører til bortfall. Ei endring [a] > [æ] kan også forekomme i ledd med hovedtrykk, ledd med bitrykk og i innlyd i trykkklause andrestavinger. Som vi kan se av uttalene fører endringene til flere ulike utfall, med både kort og lang vokal. Utviklinga i navna som fikk lang vokal kan ha skjedd seinere og drøftes nedafor. Navna med ei utvikling med kort vokal er [ʔø:mærk] < *Eyjamark*, [ʔa:rmærk] < *Aramark*, [ʔeɲdær] < **Ingrardalr*, [særp] < *Sarpr*, [ʔvi:stær] < *Víflastaðir*, [ʔvå:ær] < **Válar* og [ʔsuindær] < *Svindalr*.

Også [ʔseber] < **Skjalfberg* har gått igjennom denne samme utviklinga, dokumentert i 1399 med forma *Scæbergs (sokn)*¹⁸⁶. Dette er også den første skrivemåten med æ for alle disse navna. Men i dette navnet har uttalen av [æ] utvikla seg videre til [e]. En skrivemåte med e dukker opp allerede i 1404 med forma *Skelbærgs (sokn)*¹⁸⁷.

Et navn som tilsynelatende har gjennomgått ei endring [a] > [æ] > [e] er [ʔe:nɪŋ.dæ:ɲ] < **Arnilludalr*, men her viser skriftformene at navnet nok har gått gjennom former med [å] og [ø], før seinere [æ]. Utviklinga i navnet er fortsatt noe uklar, men gode forslag gjennomgås nøye i BØ.¹⁸⁸ Fordi utviklinga er såpass usikker, og dette også er et enestående eksempel i materialet drøftes det derfor ikke nærmere her.

Det er vanskelig å si når disse endringene kan ha skjedd i de ulike navna. I navnet *Skjeberg* må endringa som vist ha skjedd tidlig. *Sarp* er det eneste andre navnet hvor endringa har skjedd i stavinga med hovedtrykk. Den eldste skrivemåten som viser dette er *Serp*¹⁸⁹ i 1585. I navnet *Vister* må endringa ha skjedd før 1549, for da har vi skrivemåtene *Wistre*¹⁹⁰ to ganger. I de resterende navna hvor lyden ikke står i stavinga med hovedtrykket har uttalen med [æ] ikke blitt dokumentert før uttalene blei nedskrevet i 1897 i navneverket NG. Det kan bety at endringa her skjedde seinere, men dette kan også skyldes at etterledda *-mark*, *-dal*, og

¹⁸⁶ RB, s. 538

¹⁸⁷ DN, IV, s. 540 (Solberg)

¹⁸⁸ BØ, VIII, s. 157

¹⁸⁹ NHD, 1. r, III, s. 225

¹⁹⁰ NRJ, V, s. 305

flertallsendinga *-er*, som disse navna har, har hatt faste kjente stavemåter både i norsk og i dansk språk.

Det må nevnes at *Våler* har skrivemåten (*vider*) *Valer*¹⁹¹ i 1400. Etter BØ har professor Harald Bjorvand i en muntlig kommentar til utgiveren opplyst at denne „akkusativformen [...] tyder på en opprinnelig femininform”¹⁹². Dette, sammen med den moderne uttalen med *[æ]* framfor *[e]*, peker mot *Válar* som opphavsform, framfor det forventete *Válir*, etter intetkjønnsordet *vál*. Dette vil da som påpekt i BØ sammenstilles med andre navn av intetkjønnsord med hunkjønnsbøyning i flertall, som *Bergar*, *Husar* og liknende¹⁹³.

Utviklinga i navnet *[²vi:stær]* er spesiell, og skal forklares nærmere. Vi har ingen kjente skriftformer som viser hvordan utviklinga **Vivelstaðer* > *[²vi:stær]* skjedde, hvis vi da ser bort fra den høgst usikre forma *Wiwestad* (*Kierke*)¹⁹⁴ fra 1723, flere århundrer etter at kirka skal ha blitt nedlagt. Hoff meiner at utviklinga i navnet må forklares ved at etterleddet har hatt hovedtrykket.¹⁹⁵

Av en eller annen grunn har ikke flertallsendinga *[-er]* < *[-ir]* forsvunnet som i andre navn med dette etterleddet. Etter min meining kan dette forklares med at *[ð]* hadde falt bort mens endinga *[-er]* fortsatt var i bruk. Fordi endinga *[-er]* da blei sammenføyd med resten av navnet falt den aldri bort. Etterleddet har så ikke blitt oppfatta som et kjent ledd. Dette har ført til at leddet har mista sitt trykk, og blitt hengende som ei etterstaving til forleddet. Det sannsynlige er nok da, sjøl om det verken kan dokumenteres eller motdokumenteres av historiske skrivemåter, at forleddet allerede hadde blitt forkorta, slik at navnet hadde utviklinga **Vivelstaðer* > **Vivlstaðer* > **Vivstaðer* > **Vifstaðer* > **Vistaðer* før *[-ð]* falt bort og det som sto igjen blei endra **Vistaer* > **Vistar*, som dermed blei oppfatta som ei flertallsform, som av en eldre opprinnelse **Vistar*. I denne stillinga fikk *[-a]* uttalen *[-æ]*, som da fortsatt må ha vært ei produktiv lydendring når lyden *[ð]* falt ut i målet en gang før 1438. Denne utviklinga har nok da også blitt påverka av gardsnavnet *Vister* i nabobygda Eidsberg, med uttalen *[²vistær]*, av *Vistar* eller **Vistir*. Vi kan ellers

191 RB, s. 273

192 Schmidt, i BØ, III, s. 18, etter muntlig kommentar fra professor Harald Bjorvand

193 Schmidt, i BØ, III, s. 18

194 matrE, Rakkestad, Heggen og Frøland fogderi, f. 59v

195 Hoff, 1946a, s. 20–21

merke oss at navnet ikke har mista $[-r]$ i denne tenkte flertallsforma som i flere navn lenger ned elva, for eksempel $[^2to:ne]$ < *Túna*, opprinnelig ei genitivsform av antatt *Túnar*.

Åpninga $[y] > [ø]$ har skjedd i de fem navna $[^1røm,skøu:n]$ < *Rymsskógr*, $[^2ørju]$ < *Yrju*, $[^2grømen]$ < *Glymeima*, $[^2mø:se]$ < *Mysin* og $[^1trøksta]$ < *Þrjúgsstaðir*. Det eldste skriftlige belegget for endringa er *Røømsskoghs* (*kirkia*)¹⁹⁶ fra 1400.

Seip viser til tidlig åpning $[y] > [ø]$ foran $[r]$ fra omkring 1260-tallet for eksempel i forma *mærkva* fra *Barlaams saga ok Josaphats*.¹⁹⁷ Et tidlig eksempel fra Fredrikstad er (*Ogmundar*) *sœni*¹⁹⁸ fra 1353.¹⁹⁹

Overgangen $[å] > [œ]$ kan dokumenteres tidligst i 1639 med skrivemåten *Børge*²⁰⁰, av *Borga*. Overgangen har også skjedd i navna $[^1rølsen]$, av eldre *Rolvsøy*, $[^2hœlby]$ < *Høllubýr*, samt to steder i navnet $[^1fœrkembœr]$ < *Folkinsborg*. Den tilsvarende overgangen i den nordvestre delen av Østfold ser ut til å være $[å] > [ø]$ som i navnet $[^1høber]$ < *Hóbóli*. Overgangen til $[ø]$ har blitt dokumentert i 1413, over to hundre år tidligere enn overgangen til $[œ]$, med forma *Høbøles* (*kirkju*)²⁰¹. Det er ikke utenkelig at endringa $[å] > [œ]$ i resten av fylket skjedde omtrent samtidig som endringa $[å] > [ø]$ i den vestre delen, men fordi $[ø]$ i den første stavinga i *Høbøle* kan forklares som assimilasjon med $[ø]$ i den andre stavinga kan jeg, med dette materialet, ikke påstå noe anna enn at endringa $[å] > [ø]/[œ]$ skjedde seinest 1639. Utafor materialet finner vi også skrivemåten *Kjølstadt* i 1593 for *Kjølstad* < **Kjólstaðir* i Fredrikstad, med uttalen $[^2çø:sta]$.²⁰²

Endringa $[i] > [e]$ har skjedd i tre, kanskje fire, navn. De er $[^2eɲdær]$ < *Ingrardalr*, $[^2de:nes]$ < *Digranes*, $[^2sedue]$ < **Skyggpveit* og nok i $[^2ju:røm]$ < *Gyrðin*. Det siste navnet har i såfall fått ei videre endring $[e] > [ø]$. Om vekslinger mellom $[e]$ og $[ø]$ se kapittel 6.9. Et diplom fra 1369, i ei avskrift fra 1626, har skriftforma

196 RB, s. 563

197 Seip, 1955, s. 153

198 DN, II, s. 262 (Humlakjør)

199 Seip, 1955, s. 270

200 Aktst, I, s. 291, i BØ, XIV, s. 19

201 DN, III, s. 447 (Hobøl)

202 NG, I, s. 269

*Degranes (sockenn)*²⁰³. Forma kan ikke regnes for sikkert å være den originale. To andre diplomer fra 1383 og 1409, begge i avskrift fra henholdsvis 1602 og 1694, med det samme navnet, har former skrevet med *e* < *i*. Disse kan heller ikke tas som bevis for ei endring. Fra 1477 finnes et diplom med skriftforma *Drgnes (sokn)*²⁰⁴. Forma kan være ei feilskrift for *Degnes*, og da vise endringa, men den kan muligens også representere *Digranes* som ei forkorta form **Dgrnes*. I dette tilfellet må dette også belegget være ei feilskrift. Det første sikre eksemplet som viser endringa blir da (i) *Skiettuedt*²⁰⁵ fra 1528–1529.

Endringa [*i*] > [*e*] finner Seip for eksempel i forma *Fredikr*²⁰⁶ for **Fridikr* i et diplom fra Voss omkring 1320.²⁰⁷

Endringa [*a*] > [*æ*]. har skjedd i navna [*ʔe:nɪŋdæ:ŋ*] < **Arnilludalr*, [*ʔtɪstæ:ŋ*] < **Beistudalr* og nok også [*ʔjæ:ʔøɣ:a*] < *Jalund*. Det eldste belegget som må vise at endringa har skjedd, men i avskrift fra 1622, står i Akr., med formene (*paa*) *Jelundt*, i manuskript A, og (*paa*[#]) *Jellund*, i manuskript B²⁰⁸, fra 1404–1405 eller 1295–1296. Som tidligere nevnt synes ikke dette registret å gjengi originale former av stedsnavn. Det første sikre belegget blir dermed *Gielom*²⁰⁹ i 1557–1558. *E* i dette navnet, som tidligere har hatt *a*, må vise til uttalen [*æ*], slik uttalen i moderne tid viser.

Navnet *Jeløy* skiller seg ut fra de to andre. For navna *Enningdalen* og *Tistedal* har ikke uttalene med [*æ*] blitt dokumentert før uttaleopplysningene om navna blei henta inn, først i 1897, med uttalen „æ`nningdæten”²¹⁰. Som for de andre navna med etterleddet *-dal* i ubestemt form, kan dette være et nyere trekk eller godt være gammalt. Leddet er et kjent appellativ i målet, og har både i dansk og norsk skrift hatt en lang tradisjon for stavemåte med *a*.

203 DN, XVI, s. 27 (Vatnemellom)

204 DN, VIII, s. 419 (Orremo)

205 NRJ, IV, s. 321

206 DN, II, s. 122 (Vossevang)

207 Seip, 1955, s. 269–270

208 begge i Akr., s. 50

209 NLRB, I, s. 189

210 NG, I, s. 206

6.8 Utvikling av [r]

Utvikling av [r], har det har vært vanskelig å undersøke. En overgang [-l] > [-r] vil normalt ikke vise seg i skrift. Begge disse har blitt skrevet som *l*. Det samme gjelder overgangen [-rð] > [-r], hvor begge uttalene har blitt skrevet som *-rd*. Særlig i det siste tilfellet finnes det likevel muligheter til å kunne spore skrivemåter som viser ei uttaleendring. En skrivemåte med *l* i et navn med opphav med *rð* vil være et sikkert tegn på en uttale med [r]. Således er skrivemåten *Giulim*²¹¹, i 1594, for gardsnavnet, og det tidligere soknenavnet *Gjulem*, et sikkert tegn på uttalen [-r]. Uttalen i dag er [ʔju:ɾøm]. Eldre normalform var *Gyrðin*, skrevet (a) *Gyrðin*²¹², i 1347. Som nevnt under bortfallet av [-ð] i kapittel 6.4 må endringa [-rð] > [-r] ha skjedd før bortfallet av [-ð]. I dette materialet vil det si før 1438. En skrivemåte med *rd* i et navn med opphav med *l* vil likeledes være et sikkert tegn på en uttale med [r], men dette har jeg ikke funnet eksempler på i materialet.

Sia endringa er vanskelig å spore i skrift kan den potensielt være mye eldre. Indrebø meiner at endringa „i vissa byrja so tidleg som i (2. helvti av) 13. hundradåret”.²¹³ Seip meiner å kunne tolke de mange skrivemåtene med manglende *r* før *ð* på 1200-tallet som at uttalen var på veg mot [-r], og meiner at denne utviklinga er ennå eldre det.²¹⁴

6.9 [ø] og [e]-veksling

I fylket ser det ut til at en del navn har, eller har hatt, en vekslende variasjon mellom uttaler med [ø] og uttaler med [e]. Endringa [-ø] > [-e] har bare skjedd i trykksvak stilling og er derfor egentlig en vokalreduksjon av [-ø]. Dette gjelder navna [ʔonsen] < Óðinsey, [ʔrølsen] < *Rolleifsey og [ʔhøber] < Hóbbóli. Ei endring [e] > [ø] er noe mer uventa men ses å ha skjedd i navna [ʔju:ɾøm] < *Gyrðin*, [ʔtrømbær] < *Treginsborg* og [ʔaʂøm] < *Askeimr*. Uttalen [ʔju:ɾøm] ser ut til å komme av ei mellomform som **Gjurðem*, uttalen [ʔtrømbær] av ei eldre form som **Trenborgj* < **Treinborgj* og uttalen [ʔaʂøm] av mellomforma *Askjem*. I hvert fall for navnet

²¹¹ Bøm, Rakkestad, s. 62

²¹² DN, II, s. 234 (Rafneberg?)

²¹³ Indrebø, 1951, s. 133

²¹⁴ Seip, 1955, s. 177

[*høber*] har det også blitt notert ei uttale [*høbøɾ*]²¹⁵. Det kan synes som at disse to lydene har stått så nært i kort uttale, enten det er i trykksterk eller trykksvak stilling, at forskjellene har blitt uklare. Skrivemåtene av noen disse navna veksler også mellom skrivemåter med e og ø. Et tilnærma parallelt eksempel til utviklinga i navnet [*ašøm*] < *Askeimr*, med utviklinga [*ei*] > [*e*] > [*ø*], har Rygh fra Østfold i navnet *Greåker* < *Greiðakrar* i Hobøl, uttalt [*grø:åker*].²¹⁶

En vidisse fra slutten av 1500-tallet av et diplom fra 1400 har skriftforma *Hobbell* (*szoghenn*)²¹⁷ som viser ei endring [*-ø*] > [*-e*]. Sikrere som kjelde er formene (*aa*) *Hobele* og *Hobels* (*kirkiu*)²¹⁸ fra 1440. Den første skrivemåten med overgangen [*e*] > [*ø*] dukker opp i et latinsk diplom fra 1452. Forma der er (*ecclesiam beati Laurencii*) *Trømborg*²¹⁹.

I navnet *Gjulem* ser vokalen i sisteleddet ut til å ha hatt utviklinga [*i*] > [*e*] > [*ø*], men endringa [*i*] > [*e*] har ikke blitt dokumentert før forma *Skiettuedt* i 1528–1529, som forklart i kapittel 6.7. Dette er altså etter den dokumenterte overgangen [*e*] > [*ø*]. Dette kan forklares enten ved at den andre vokalen i dette navnet allerede før 1529 hadde blitt endra til [*e*], eller at endringa [*e*] > [*ø*] var ei produktiv endring i perioden før 1529 når [*i*] blei til [*e*], som det ikke er noen problemer med å anta. Hoff vil forklare endringa [*e*] > [*ø*] med at „[a]nnet sammensetningsledd [sikkert har] hatt en viss trykkstyrke”²²⁰.

Under dette kapitlet vil jeg ta opp utviklinga i navnet [*jæ:øy:a*] < *Jalund*. Det kan være at endringer som [*e*] > [*ø*] har vært med og påverka endringa **Jælen* > **Jæløn*. Den oppgitte uttalen med diftong blir uansett noe vanskelig å forklare. Uttalen av leddet *øy* i Moss er riktignok, for alle seks navna der med dette etterleddet, [*øy:*], med diftong. Utviklinga av navnet kan likevel se ut til å kreve en overgang [*ø:*] > [*øy:*].

Utviklinga kan antas å ha vært *Jalund* > **Jælund* > **Jælend*/**Jælen* > **Jæløn*/**Jæløen* > **Jæløa* > **Jæløya*. Skrivemåter som viser til denne utviklinga er

²¹⁵ BØ, I, s. 55

²¹⁶ Rygh, 1882, s. 9

²¹⁷ DN, XIII, s. 42 (Bjarvin)

²¹⁸ DN, VIII, s. 337 (Hobøl)

²¹⁹ DN, I, s. 598 (Eidsberg)

²²⁰ Hoff, 1946a, s. 218

(j) *Jalund*²²¹ i 1389, *Gielom*²²² i 1557–1558, *Jellenn*²²³ i 1575, *Jelløen*²²⁴ i 1597 og „*jæ`lōia*“²²⁵ i 1897. Overgangene fram til **Jælen*, kan forklares lydrett som forklart i delkapitler ovafor. Endringa [a] > [æ:] har også skjedd i ordet *dalr*, som overalt i dette området har fått uttalen [dæ:r]. **Jælen* kan så ha blitt misforstått som ei dativform **Jæløen*, analogt med [ʼonsen] og [ʼrølsen] som uttaler av de eldre dativformene *Onsøen* og *Rolsøen*. Her kan som sagt endringa [e] > [ø] i andre navn ha spilt inn som en faktor, og også eventuelle vekslende uttaler mellom [ø] og [e], for eksempel i navn som [ʼonsen], [ʼrølsen] og [ʼhøber]. Til dativforma **Jælen*/**Jæløen* hører nevneforma **Jæløa*. Endringa til [øy:] her, hvis denne analysen er korrekt, kan da skyldes videre analogi til uttalen [øy:] i andre navn i området, hvis da ikke **Jælen* har blitt antatt direkte som ei dativform av **Jæløya*, i stedet for **Jæløyen*. Det finnes ingen skriftlige bevis for forma **Jæløa*, noe som for såvidt heller ikke er uventa om dette hadde vært en tidligere uttale.

6.10 Vedvarende [o] før nasal

Der det har vært mulig å spore en uttale har den alltid blitt tatt med. For eksempel har skrivemåten *Tonæ* (*sokn*)²²⁶ i 1508, for soknenavnet *Tune*, blitt tatt med i oppgava. Skrivemåten må høre til uttalen [ʰto:ne]. Uttalen stammer nok som nevnt fra den norrøne genitivsforma *Túna*. Navnet blei skrevet (a) *Tunum*²²⁷ omtrent 1325. Dette er et spesielt eksempel, fordi uttalen [o:] av *ú* kan ha holdt seg uendra fra norrøn tid. *Ú* vil normalt utvikles til uttalen [u:], så at [o:] har blitt opprettholdt regner jeg som et interessant fenomen på linje med andre endringer. For å si det på en annen måte; noe spesielt har på et tidspunkt, seinest i 1508, skjedd med dette navnet som har gjort at uttalen har forblitt [o:] idet andre forekomster skifta til [u:].

221 DN, V, s. 248 (Oslo)

222 NLRB, I, s. 189

223 Stb, s. 40, i BØ, V, s. 343

224 JN, s. 478

225 NG, I, s. 359

226 DN, I, s. 739 (Rakkestad)

227 NGL, I, s. 343/358/367

Hoff oppgir at norrøn *ú* ved *n* har blitt til „*ō*”²²⁸ i heile Østfold, og forklarer fenomenet med „nasalens senkende innflytelse”.²²⁹ Muligens kan dette ha skjedd fordi den første vokalen har fått en nasal kvalitet foran [*n*]. Nasal [*o:*] kan så ha hatt vansker for å bli til nasal [*u:*]. Kanskje er det også så enkelt som at den gamle dativforma *Túnum*, vel uttalt [*ʔto:nom*] har opprettholdt denne uttalen ved assimilasjonstendens, framfor [*ʔtu:nom*], og at dette analogt har blitt overført også på nominativsforma. Ei nyere dativform er (*a*) *Tuno*²³⁰ i 1446, altså noe før formene *Tone* og liknende har blitt belagt. Dette kan også ha vært ei form som har satt i gang en assimilasjonsprosess. Rygh lister opp ei rekke med navn med uttale [*o:*] av norrøn *ú* foran *n*, med særlig mange eksempler fra Austlandet.²³¹ På tilsvarende måte har jeg tatt med skrivemåten *Haffuen*²³², fra 1610, for å styrke antakelsen om at uttalen [*ʔhá:ve*] har holdt seg fra norrønt, og at *o* i *Hofin* ikke har fått uttalen [*o:*] som er vanlig i andre sammensetninger.

I navnet [*ʔhaflon*] < *Hafslundr* har også vokalen som står foran nasalen [*n*] i etterleddet kvaliteten [*o*], men her er vokalen kort, og har alltid vært det. Dette er derfor en mindre uventa posisjon for uttalen, og vokalkvaliteten kan ha vært den samme i all tid. Dette navnet har derfor ikke blitt gjennomgått på samme måte som med [*ʔto:ne*].

6.11 Bortfall av nominativsending

Bortfall av [*-r*] er den mest frekvente enkeltstående endringa i materialet. I alle tilfellene unntatt to gjelder dette bortfall av nominativsendinga. Bortfallet av nominativsendinga finner vi i de 14 navna [*ʔrømskøu:n*] < *Rymsskógr*, [*kʀun*] < *Klundr*, [*ʔe:ninjdæ:n*] < **Arnilludalr*, [*ʔhalen*] < **Hallr*, [*ʔtistæ:n*] < **Þeistudalr*, [*ʔenjdær*] < **Ingrardalr*, [*ʔhaflon*] < *Hafslundr*, [*bø:*] < *Bór*, [*særp*] < *Sarpr*, [*ʔytskæu:n*] < *Útanskógr*, [*skæu:*] < *Skógr*, [*ʔaʂøm*] < *Askeimr* og [*svindær*] < *Svindalr*. De to andre navna er *Kråkerøy* og *Degernes*, som jeg kommenterer først.

²²⁸ en „high narrow back” runda vokal; det vil si en vanlig norsk lang lukka *o*

²²⁹ Hoff, 1946a, s. 142–143

²³⁰ DN, VIII, s. 357 (Borregård)

²³¹ Rygh, 1882, s. 38

²³² Aktst, I, s. 144, i BØ, IV, s. 169

I navnet [²krå:kø:a] < *Krákrey* har den siste *r*-en vært en del av stammen i forleddet. Uttalen blir i BØ oppgitt som „[²krå:kø:ø:a]²³³. Den eneste skriftforma med bare én *-r* før denne uttaleregistreringa er forma (*j*) *Krakøy* i 1420, i en annen versjon av et brev med forma (*j*) *Krakerøy*²³⁴. Tom Schmidt meiner at man bør se bort fra den første varianten så tidlig, idet denne versjonen av brevet har en langt mer ustø ortografi enn den andre versjonen²³⁵. Bortfallet i dette navnet bekreftes derfor ikke før i 2014 med uttaleopplysninga i BØ.

Det andre navnet hvor bortfallet av [*-r*] ikke gjelder ei nominativsending er [²de:nes] < *Digranes*, i Rakkestad. Bortfallet her i innlyd ser ut til å ha skjedd i overgangen **Degernes* > **Degenes* > *Degnes*, eventuelt *Digernes* > **Digenes* > *Dignes*. Denne og tilsvarende endringer finner vi i flere andre navn, blant anna i navna *Degnes* < *Digranes* i Rødenes, uttalt [²dæɲnes]²³⁶ og *Digernes* < *Digranes* i Kongsvinger, uttalt [²dɪɲnes]²³⁷. Navnet i Rødenes har blitt skrevet *Degennes*²³⁸ på 1570-tallet. Navnet i Kongsvinger har blitt skrevet *Diigennes* i 1578 og *Digenes* i 1594²³⁹. En overgang av typen **Dernes* > **Denes* finner jeg mindre sannsynlig for navnet i Rakkestad, og dette motsies også av skrivemåten *Degnes*²⁴⁰ fra 1590-tallet. Gardsnavnet *Digernes* i Ørsta har hatt denne siste typen utvikling, men der er uttalen fortsatt [²di:rnes]²⁴¹.

I 1477 har vi for navnet i Rakkestad skrivemåten *Drgnes* (*sokn*)²⁴². Denne forma er noe tvetydig, og kan enten stå for *Degnes*, med feillesning eller feilskrivning med *r* for *e*, eller *Dgrnes*, ei feilskrivning med manglende bokstaver eller en forkortelse for *Digernes* eller liknende. Det siste krever både feil bokstavrekkefølge og manglende bokstaver, med mindre dette har blitt meint som ei form for

233 muntlig opplysning fra Birger Alfred Andersen, Gressvik, 2014

234 DN, I, s. 481 (Audunastad)

235 Schmidt, i BØ, XIV, s. 283

236 NG, I, s. 166

237 NG, III, s. 241

238 Stb, s. 22, i NG, I, s. 166

239 begge i NG, III, s. 241

240 JN, s. 9

241 NG, XIII, s. 93

242 DN, VIII, s. 419 (Orremo)

forkortelse. Det er derfor mulig at dette er det første tegnet på bortfall av *[-r-]* i dette navnet.

Bortfallet av nominativsendinga *[-r]* er et av de vanskeligste å spore i skrift, sjøl om det er det hyppigste i materialet. Stedsnavn nevnt i nominativsform er så godt som fraværende i de eldste kjeldene. Navna står da oftest i genitiv eller dativ. For å kunne finne tidlige tegn til endringa må jeg derfor søke etter fravær av kasusendinger i disse andre kasusformene. Det er likevel teoretisk sett mulig at reduisering av dativ- eller genitivsendinger kan ha forekommet før bortfall av *[-r]* i nominativ. Fravær av andre kasusformer kan i beste fall antyde at ei eneform har oppstått, i alle kasus, også nominativ, men er ikke noe sikkert bevis for dette.

Manuskript *B* av Akr., fra 1622, har fra 1350–1351 skrivemåten *Inngnedal* (*sogenn*[#]). Manuskript *A* har *Ingnedalß sogenn*²⁴³. Forma i manuskript *B* viser i utgangspunktet til ei form uten kasusending. Navneformene herfra antas, i hvertfall til en stor grad, å ha blitt modernisert til ei 1600-tallsnormering. Det er mange tilsvarende former i Akr. som ikke nevnes videre her. DN har tre avskrifter som viser til bortfall av *[-r]*. De er (*i*) *Rimskogen*²⁴⁴, fra 1369, i avskrift fra 1715, *Wttenschoug* (*fierding*)²⁴⁵, fra 1410, i avskrift fra 1648, og (*paa*) *Schoug*²⁴⁶ fra 1482, i avskrift fra 1748. Disse viser alle seinere ortografi enn det originalene burde ha hatt. Formene regnes derfor ikke som gamle belegg.

I 1406 finner vi forma *Askhæm* (*sokn*)²⁴⁷. Forma står uten kasusending, men kasusendinga vi eventuelt kunne forvente skulle ha vært *-s*. Det påfølgende spesifikasjonsordet *sókn* begynner med *s-*. I en tenkt frase **Askhæms sokn* vil de to *s*-ene etter hverandre kunne uttales som én. Det er derfor en mulighet for at *-s* i stedsnavnet av denne grunnen kan ha blitt utelatt. Dette gjelder også fem andre belegg for dette navnet før 1492. Det er ti kjelder i perioden fra 1406 til 1491 med belegg med skrevet genitivs-*s*, noen med flere forekomster. Åtte av disse har frasen delt på to ord, for eksempel *Askems sokn*²⁴⁸ i 1491. Tre av kjeldene med genitivs-*s*

²⁴³ begge i Akr., s. 98

²⁴⁴ DN, XIII, s. 26 (Rømskog)

²⁴⁵ DN, XVI, s. 58 (Skjeberg)

²⁴⁶ DN, XXI, s. 459 (Oslo)

²⁴⁷ DN, II, s. 446 (Tønsberg)

²⁴⁸ DN, II, s. 710 (Mo)

har ei sammensatt form, alle med dobbel s, som for eksempel (j) *Askeimssokn*²⁴⁹ i 1413. Ei kjelde av disse nevnt med genitivs-s har begge typene. De sammensatte formene viser enda tydeligere at *Askhæm sokn* kan stå for **Askhæms sokn* eller **Askhæm(s)sokn*. Det samme prinsippet gjelder for navneforma *Jngradal* (*skipreidha*)²⁵⁰ fra 1431.

I 1426 dukker forma (a) *Askeim*²⁵¹ opp. To andre belegg, fra 1446 og 1466, viser ei tilsvarende form. Dette kan også være et tegn på at [r]-endinga i nominativ kan ha falt bort. Etter preposisjonen á (som a her står for) skulle vi ha forventa dativ hvis kasussystemet hadde blitt opprettholdt. I dativ av navnet *Askeimr* ville vi vente forma (a) *Askeimi*, eller den yngre forma (a) *Askeime*. Når vi nå har ei form uten vokalendinga kunne vi ha resonnert oss fram til at dette ikke er ei dativform, men at det er ei eneform uten spesifikt kasus. Dette kan i sin tur bety at nominativsforma ikke lenger eksisterer som ei sjølstending form, og at forma (a) *Askeim* dermed tilsier at [r]-endinga har falt bort, uavhengig av setningsfunksjon. Eksempler som dette er likevel ikke så klare. Som jeg allerede har tatt opp har trykksvak [-i] på 1300-tallet gått over til trykksvak [-e] mange steder. Trykksvak [e] har en usedvanlig svak uttale. Dette ligger i fonemets natur nær midten av vokalskjemaet. En trykksvak uttale av denne vokalen trekkes enda nærmere midten, til en mindre karakteristisk lyd. Lyden endres da mot schwa-lyden, nærmest bare en kort stemt utpust uten noen forming av verken kjeve, tunge eller lepper. Det er språklig sett ikke umulig at ei dativform kan ha mista ei tydelig vokalending, men at det likevel eksisterer ei nominativsform med uttalt [r]-ending. På grunn av denne teoretiske muligheten ønsker jeg ikke å konkludere med at forma (a) *Askeim* beviser at [-r] skal ha falt bort i nominativsforma av navnet. Dette overfører jeg også til andre dativformer av navna i materialet, inkludert forma (a) *Rymskog*²⁵² i 1484.

Videre i søket etter bortfall av [-r] i nominativ må jeg til 1492. Da dukker et diplom opp hvor navnet *Askim* forekommer fire ganger. Den første av disse er i forma *Askeim (presthegarde)*²⁵³. Fraværet av genitivs-s her kan ikke forklares med

249 DN, V, s. 347 (Oslo)

250 DN, I, s. 525 (Hun på Thorsnes)

251 DN, IV, 604 (Oslo)

252 DN, XIII, s. 125 (Sørum)

253 DN, XII, s. 234–235 (Askim prestegard)

frikativ sammensetning med tilleggsordet. De tre andre forekomstene i diplomet, (*aa*) *Askeim*, (*a*) *Askeim* og *Askeim (soken)*²⁵⁴ viser heller ingen kasusending, sjøl om disse formene også kan forklares av grunner forklart ovafor. Fraværet av kasusmarking her kan vise til bortfall også av *[-r]*.

De første eksemplene på nominativsbortfall i nominativsformer, og dermed de første sikre belegga for bortfallet er navneformene *Swiindall*²⁵⁵ og *Yngedall*²⁵⁶, begge i samme kilde fra 1514. På grunn av mangelen på eldre nominativsformer kan dette årstallet godt være en del yngre enn sjølve endringa.

Åse Wetås publiserte i 2008 en undersøkelse av kasusbortfallet i norsk språk, med diplomer fra 1400-tallet skrevet i Vest-Telemark²⁵⁷ som materiale.²⁵⁸ For bortfallet at endinga *[-r]* i nominativ viser resultatene hennes 22 % andel av forekomster av fornavn og appellativ uten nominativs-*r* i perioden 1400–1449, 40 % andel i perioden 1450–1474 og 73 % i 1475–1499.²⁵⁹ Dette viser en tydelig tendens til at mangelen på nominativs-*[-r]* i skrift blei vanlig der i løpet av 1400-tallet. For *[-r]*-bortfallet i nominativsformer nevner Seip flere eksempler, for eksempel *dagh*²⁶⁰, fra midten eller første halvdel av 1300-tallet, så innføringa av bortfallet kan likevel være et gammalt fenomen.²⁶¹

6.12 *[t]*-bortfall før *[s]*

Denne endringa vises bare i navnet *[²græsvik]* < *Grettisvík*. Utviklinga i navnet må ha vært *Grettisvík* < **Grettesvík* < **Gretsvík* < *Gresvík*. Bortfallet vises først med forma *Gresvig (Ladested)*²⁶² i 1549. Seip viser til tidlig bortfall, eller assimilasjon som han forklarer det som, av *[-t-]* før *[-s]* i *Det norske runediktet*, opprinnelig fra

254 alle i DN, XII, s. 235 (Askim prestegard)

255 NRJ, I, s. 25

256 NRJ, I, s. 27

257 herredene Seljord, Kviteseid, Lårdal, Mo, Rauland, Vinje og Fyresdal

258 Wetås, 2008, s. 99

259 Wetås, 2008, s. 318

260 NGL, I, s. 9

261 Seip, 1955, s. 303

262 NRR, I, s. 114

1200-tallet.²⁶³ Dette vises ved at *bæzta* og *væsta* < *versta* i runediktet rimer.²⁶⁴

Endringa kan godt være gammel, men materialet her er for lite til å si noe sikkert om dette. Jeg kan bare dokumentere endringa seinest som 1549.

6.13 Plosivbortfall etter nasal

Plosivbortfall etter nasal viser seg i materialet i *[nd]* > *[n]*. Fire navn har gjennomgått endringa. De er *[kʀun]* < *Klundr*, *[²haflon]* < *Hafslundr*, *[²hæ:lan]* < *Hærulandir* og *[²jæ:ɾ, øy:a]* < *Jalund*.

Endringa viser seg først i 1558 med forma *Gielom*²⁶⁵ for eldre *Jalund*. Etter dette skrives ikke lenger navnet med *[-d]*. Utviklinga ser ut til å ha foregått på følgende måte: *Jalund* > **Jælen* > **Jæløn* > *[²jæ:ɾ, øy:a]*. For de andre tre navna vises ikke denne uttaleendringa seg i skrift før uttaleopplysningene i NG blei publisert i 1897.

Seip fører opp flere eksempel på overganger *[nd]* > *[n]* eller *[nn]*, for eksempel *hon* for *hɔnd* i Gammalnorsk homiliebok fra omtrent 1200.²⁶⁶ Fra Østfold har han notert skrivemåten *kænidz* for eldre **kændidz* i 1367.²⁶⁷

6.14 Nasalbortfall etter vokal

Bortfall av nasal etter vokal *[-n]* > *[-̥]* gjelder for fire navn i materialet. De er *[²yt, skæu:n]* < *Útanskógr*, *[²mø:se]* < *Mysin*, *[²he:re]* < *Helin* og *[²hå:ve]* < *Hofin*. Det eldste eksemplet i skrift som viser denne endringa er *Hellie*²⁶⁸ i 1648. For tre av navna gjelder bortfallet i etterleddet av eldre *-vin*.

Hoff skriver at „[g]ammelnorsk **n** faller i alle no. bygdemål i flerstavingsord i utlyd. Det er en gl. normal overgang som en finner alt i begynnelsen til 13. årh. Den

²⁶³ Seip, 1955, s. 157

²⁶⁴ Seip, 1955, s. 157

²⁶⁵ NLRB, I, s. 189

²⁶⁶ Seip, 1955, s. 172

²⁶⁷ Seip, 1955, s. 284

²⁶⁸ Aktst, II, s. 63

har foregått slik at **n** er blitt oppslukt av vokalen foran, og denne ble til gjengjeld nasalisert”.²⁶⁹

Jansson forklarer bortfallet så enkelt som at „*n* står i sådan ställning i ordet, att det lätt blir svagt artikulerat och på den grund så småningom alltmer avnött”.²⁷⁰ Jansson viser til skrivemåten *Grinnj*²⁷¹ i 1574–1577 som den tidligste dokumentasjonen på bortfall av *[-n]* i *vin*-navn i Østfold.²⁷² Fra resten av Norden er det tidligste eksemplet fra 1470 med forma *Dunnæ* (*fiærdaungh*)²⁷³ av gardsnavnet *[?do:ni]* < *Dúnin* i Sande i Vestfold.²⁷⁴ Indrebø nevner eksemplene *siða*, *norða* og *inna* fra *Den legendariske Olavssagaen*, og meiner bortfallet av *[-n]* i utlyd må ha skjedd før 1300.²⁷⁵ Etter Seip viser *[n]*-bortfall seg etter vokal i trykksvak utlyd for eksempel i ordet *apta* for *aptan* i *Gammalnorsk homiliebok* fra omtrent 1200, med mulighet for at vokalen da hadde en nasalisert uttale.²⁷⁶

6.15 Andre endringer

Flere endringer har ikke blitt nevnt spesifikt i gjennomgangen både av den grunnen at det er få navn med hver endring, men også fordi mange av de gjenstående endringene har fått særeigne uttaler som følge av spesielle forhold, enten språklige eller av mer tilfeldige grunner. Ofte er dette endringer som følge av assimilasjon eller sjeldne konsonantgrupper. Noen viktige navn som likevel bør kommenteres følger her.

²⁶⁹ Hoff, 1946a, s. 254

²⁷⁰ Jansson, 1951, s. 363

²⁷¹ Stb, s. 15, i Jansson, 1951, s. 361

²⁷² Jansson, 1951, s. 361

²⁷³ DN, VII, s. 464 (Bø i Sande)

²⁷⁴ Jansson, 1951, s. 361. Jansson har også forma *Rydzstada* i Jämtland fra Uppsala domkyrkas räkenskapsbok, fra 1417, 1480 eller 1497–1499 uten å ha spesifisert datering.

²⁷⁵ Indrebø, 1951, s. 238

²⁷⁶ Seip, 1955, s. 165

BØ oppgir uttalen av navnet *Tomter* som „[^htåmtær]²⁷⁷, med en [å]-lyd, men oppgir også uttalen i NG, originalt skrevet „tó`mmtær“²⁷⁸, med en [o]-lyd, og at denne uttalen også har blitt registrert av Ingeborg Hoff i en seddelsamling i Avdeling for navnegransking. Jeg anser derfor uttalen i NG som den nedarva uttalen i bygda. BØ siterer opphavet slik det har blitt oppgitt i NG, som *Tomtir*²⁷⁹, under gardsnavnet som soknenavnet kommer av. Kort trykksterk o fra norrønt blir helst [å] i uttale, eventuelt med videreutvikling til ei form for [ø]. Når den gamle uttalen ser ut til å ha [o], trenger denne uventa uttalen ei forklaring. Opphavsordet i navnet er flertallsforma av *tomt*. Etter *Norrøn ordbok* (Heggstad, Hødnebø og Simensen)²⁸⁰, der under oppslaget *topt*, har ordet også formene *tópt*, *tupt* og *tómt*. Dette passer umiddelbart bedre med uttalen med [o]. Jeg ønsker derfor heller å regne med ei norrøn form som **Tómtir*, eller **Tumtir*. Skrivemåtene av navnet, som oftest med o, kan stå for en uttale både med [o] og [å]. Ingen skrivemåter benytter aa eller liknende, som bare kunne ha stått for en uttale med [å]. Tvert imot har vi skrivemåtene *Tumfta* (*sokn*)²⁸¹ i 1390, for soknenavnet, og *Thumpter*²⁸² i 1648, for det identiske gardsnavnet. Skrivemåtene med u styrker uttalen med [o], og forsåvidt også ei norrøn skrivemåte som **Tumtir* < **Tuptir*.

Navnet [^htrømbær] < *Treginsborg* har fått ei endring av uttalen av vokalen i etterleddet [å] > [æ], muligens gjennom ei uttale med [œ]. Grunnen til endringa er det vanskelig å fastsette, men et parallelt endringsløp i etterleddet finnes i navnet *Ålborg* < *Álaborg*²⁸³ i Eidsvoll, med uttalen [^hårbær]²⁸⁴. Dette navnet finnes skrevet *Alebergh*²⁸⁵ i 1578.²⁸⁶ Endringene ser ikke ut til å være fonologisk begrunna.

277 BØ, I, s. 15

278 NG, I, s. 378

279 NG, I, s. 381

280 Heggstad, Hødnebø og Simensen, 2012, s. 638

281 DN, III, s. 369 (Ås)

282 Aktst, II, s. 65

283 NG, II, s. 376

284 NG, II, s. 376 har i stedet uttalen [^hårbær] med eistavingstone, men [^hårbæſætra].

285 NRJ, I, s. 18

286 Rygh, 1882, s. 11

Ei form for overgang *[jå] > [e]* kan vi finne i to navn; i trykksvak posisjon i *[ʔryge] < Ryggjof*, med norrøn kort *jō*, og i antatt trykksterk posisjon i *[ʔspebær] < Spjótaberg*, med norrøn lang *jó*. For begge navna er utviklinga uklar. For navnet *Rygge* har vi noen belagte mellomformer i skrift. De er (*i*) *Ryghia*²⁸⁷ i 1482, *Ryggaa*²⁸⁸ i 1514, *Røgyo (sogenn)*²⁸⁹ i 1542, *Rygeåss (skeperedhe)*²⁹⁰ i ei avskrift fra 1551, hvor originalen er fra 1519, og *Rygje-sogen*²⁹¹ i 1577. To muligheter er da **Ryggjåv > *Ryggjå > Ryggå > Rygge* og **Ryggjåv > Ryggje > Rygge*. De to mulighetene støttes av ulike skrivemåter, og begge er troverdige alternativer.

Navnet *Spydeberg* ser ut til å ha utvikla seg gjennom ei mellomform enten som **Spødberg* eller som *Spidberg*, med begge disse vokalene belagt i skrift. Skriftformene på 1500- og 1600-talla viser til utviklinga *Spjuteberg > Spjutberg > Spjudberg > Spydberg > *Spødberg/Spidberg > [ʔspebær]*. Hoff oppgir for dette navnet uttalen som „*spebbær* eller *spöbbær*”²⁹². Hun oppgir også andre ord fra fylket med norrønt *jó*, og alle hadde da uttale med ei form for *[ø]* eller *[o]*²⁹³. Dette tyder på at **Spødberg* er den forrige forma. I skrift er det derimot *i* som dominerer over *ø*, men dette legger jeg mindre vekt på. Dette kan også få konsekvenser for tolkninga av utviklinga i navnet *[ʔsedue] < *Skyggþveit*, som gjennom dette steget er identisk med navnet *Spydeberg*, ved at også det navnet har en overveiene andel skriftformer med *i*, men kan også ha hatt uttalen *[ø]*, av eldre *[y]*.

Det kan være at navnet *Spydeberg* har hatt trykk på etterleddet, noe som kan forklare hvorfor *[t]* har blitt stemt etter påvirkning fra *[b]*, og ikke motsatt, at *[b]* blir ustemt etter påvirkning fra *[t]*, som er vanligere. Eksempler på dette fenomenet fra moderne norsk er uttalene *[ʔfapɾø]* og *[ʔfopəl]* for orda *flatbrød* og *fotball*. Det er flere navn i området med det samme påvirkningsmønstrer som i *[ʔspebær]*, men jeg finner ikke et gjennomgående mønster. Trykkforskjellen kan da også forklare endringene i vokalen i forleddet, og den store variasjonen i vokalen i skrift, mellom

287 DN, I, s. 670 (Rygge)

288 NRJ, I, s. 24

289 NRJ, IV, s. 572

290 NRJ, III, s. 20

291 NS, s. 145

292 Hoff, 1946a, s. 3

293 Hoff, 1946a, s. 143–146

ju, jø, y, ø, i og *e*. Det er ingen klar sammenheng mellom utviklinga i de to navna *Rygge* og *Spydeberg*. Utviklinga i de to ser ut til å ha foregått på ulike sett. Jeg har derfor behandla endringene uavhengig av hverandre i vedlegga.

Navn med tre eller flere stavinger, med den eldre flertallsendinga *[-ir]*, eller vel rettere den nyere utviklinga *[-er]*, har som oftest gått over til ei entallsform, uten denne endinga. Navna i materialet med den opprinnelige endinga *[-ir]* er *Rakkastaðir*, *Þrjúgsstaðir*, *Boðstaðir*, *Hærulandir* og *Víflastaðir*. De fire første navna har mista endinga. I navnet *Víflastaðir* derimot må bortfallet av *[ð]* ha skjedd før bortfallet *[-er]* > -*o*. Dette har ført til hiatus mellom vokalene i etterleddet, som igjen har ført til sammenfall mellom disse to vokalene. Dette må da ha blitt mistolka som ei trykksvak flertallsending. Utviklinga i navnet har blitt drøfta nærmere i kapittel 6.7.

Segmentasjonen *[lr]* > *[ldr]* i navnet *Ullerøy*, med uttalen *[²uldrø]*, kan vanskelig påvises i skrift. Eldre *[ld]* har fått uttalen *[l]* i mange dialekter, og dette kan ved hyperkorreksjon gi skrivemåten *ld* for eldre *ll*. De aktuelle skrivemåtene for uttalen er *Wulderud* (*sokn[#]*)²⁹⁴, i 1589, *Ulderøe* (*sokn[#]*)²⁹⁵, i 1635, *Wlderød* (*Sogen*)²⁹⁶, i 1664, og *Uldre*²⁹⁷, i 1900. I dansk skriftmål har det vært vanlig med skrivemåten *ld* for *ll*. Kanskje er det derfor bare den siste skrivemåten, fra 1900, som virkelig gjenspeiler uttalt *[d]* etter *[l]*. Denne skrivemåten har sammentrekning i førsteleddet *Uldr-* som nok heller viser til **ull-dre* som tenkt stavingsdeling. Ei slik deling tilsier en uttale med *[d]*. Ei deling **uld-re*, med uttalen *[²ul(e)re]* kunne lettere ha gitt skrivemåten **Uldere* eller **Ullere*.

Seip oppgir noen eksempler på tidlig segmentasjon for eksempel med forma *alldri* av *allr*, i *Konungs skuggsjá* fra 1250-tallet.²⁹⁸ Indrebø nevner som eksempel *forelldri* av *forellri* fra etter 1300.²⁹⁹

Soknenavnet *Råde* har blitt dokumentert med uttalene *[²ro:o]*, *[râ:]*, *[²râ:â]*, *[²râ:e]* og *[²râ:de]*, og gardsnavnet *Roe*, som soknenavnet har opphav i, som *[ro:]*, *[²ro:o]* og *[²ro:e]*. Uttalen *[²râ:de]* må forklares som en nyutvikla uttale av skrivemåten

²⁹⁴ utrykt diplom i Riksarkivet (Aremark), i BØ, XV, s. 331

²⁹⁵ utrykt diplom i Riksarkivet (København), i BØ, XV, s. 331

²⁹⁶ prmt., s. 76

²⁹⁷ ft., etter BØ, XV, s. 331

²⁹⁸ Seip, 1955, s. 184

²⁹⁹ Indrebø, 1951, s. 120

med *d* av *ð*. Denne uttalen er derfor ikke med i den naturlige muntlige utviklingsrekke av navnet. For uttalene med *[ǣ]* vil jeg foreslå denne utviklinga: *[ʀǣ:e] > [ʀǣ:ǣ] > [rǣ:]*. Uttalen *[ʀǣ:ǣ]* må være ei assimilert form av et eldre *[ʀǣ:e]*. Uttalen *[rǣ:]* må så være ei forkorting av uttalen *[ʀǣ:ǣ]* igjen. Uttalen *[ʀo:o]* kan neppe være med i utviklingsrekke med *[ǣ:]*. Dette kan bety to ting, enten at uttalen med *[o:]* er den opprinnelige for soknenavnet, og at uttalene med *[ǣ:]* har dukka opp seinere, eller at det er gardsnavnet som analogisk har blitt overført til soknenavnet, og at det er uttalen med *[ǣ:]* som er den eldre, for soknenavnet. Naturlig å anta er det at både soknenavnet og gardsnavnet må ha hatt den samme opphavelige forma, og denne forma må da ha hatt *[o:]*, slik de eldste skrivemåtene av navnet viser. Når det er så vanlig mange steder at skriftbildet har påvirket en dannelse av nye uttaler, og det lenge har vært dokumentert at slike uttaler lever side om side med eldre lydrette uttaler, er det nærliggende å tru at uttaler med *[o:]* viser til eldre uttaler, og at uttaler med *[ǣ:]* har blitt skriftpåvirket. Det samme kan være tilfellet med uttalene *[ʀgrømme]* og *[ʀgræmme]*.

Harald Bjorvand forklarer problemet i en artikkel om veksling mellom norrøn *ó* og *ǣ*. Han synes det er mulig å anta „at det har eksistert en alternativ norrøn fleksjon nom. **ráða*, obl. *róðu*”³⁰⁰ av det norrøne substantivet „*róða* f., obl. *róðu*, ‘stang, stokk’”³⁰¹. Bjorvand nevner videre at det også er „mulig å tenke seg en utvikling der den antatte fleksjonen nom. **ráða*, obl. *róðu* er blitt utjevnet til **ráða*, obl. **ráðu*”.³⁰² Dersom det stemmer at **Ráða* er opphavet til soknenavnet vil det være *[rǣ:]* som representerer den siste lydrette uttalen i dokumentert bruk. Uttalen *[ʀo:o]* må da analogt ha blitt henta fra gardsnavnet. For dette taler at uttalen *[ʀo:o]* for soknenavnet ikke har blitt dokumentert før i 1993, og da sammen med en uttale med *[ǣ:]*. Oluf Rygh nevner bare uttalen med *[ǣ:]*³⁰³ i 1897. Jeg klarer likevel ikke heilt å se grunnen til at soknenavnet skulle ha fått forma **Ráða*/**Ráðu* mens gardsnavnet hadde forma *Róða*/*Róðu*, eventuelt at soknenavnet fikk nominativsforma **Ráða*, og gardsnavnet den stivna oblike forma *Róðu*. Dersom *Róða* er opphavet for begge navna vil det være rettere å regne uttalen *[ʀo:o]* som

300 Bjorvand, 2013, s. 51

301 Bjorvand, 2013, s. 50

302 Bjorvand, 2013, s. 51

303 Rygh, i NG, I, 1897, s. 324

den siste utviklinga av soknenavnet. Det får lite å si for min analyse hvilken av formene jeg velger å regne som opphav for soknenavnet når både uttale med [o:] og [å:] har blitt registrert. Resultatet blir uansett at denne vokalen ikke har endra seg i skrift, enten det er med utviklinga *Róðā*, eller *Róðu*, > [ʔro:o] eller med **Ráðā*, eller **Ráðu*, > [rā:].

Om ei overgang *á* > *a* er det vanskelig å kunne bruke skriftformer som påvisning av ei endring. Både [ā:], av *á*, lang *a*, og [a] har blitt skrevet som *a* i tekster fra middelalderen. Det er for eksempel usikkert om skrivemåten *Asaka* (*kirkia*)³⁰⁴ i 1397 står for en uttale med initiell [ā:] eller [a]. Det samme gjelder for opphavet til navnet *Greåker*.

Overgang i uttale av *o* [ā] > [o], for eksempel i skrivemåten (*j*) *Odensæy*³⁰⁵ i 1334, er også umulig å påvise skriftlig, fordi begge uttalene i si tid har blitt skrevet med *o*.

304 RB, s. 503

305 DN, V, s. 88 (Sigerstad)

7 Oppsummering

Resultatene av oppgava viser at det hadde skjedd en overveldende mengde uttaleendringer i eller før perioden fra 1330 til 1648, heile 94 % av alle endringene i 40 % av tidsperioden og bare 6 % av endringene i 60 % av perioden. Fra 1648 skjedde det lite, og mange av uttalene de dokumenterte skrivemåtene ser ut til å representere før dette, har vært i bruk fram til vår tid. Eksempler på uttaler som ikke har endra seg sia 1500-tallet er [*ʰhøber*], [*ʰonsen*], [*ʰtrøksta*] og [*ʰto:ne*]. 1300-tallet ser språklig sett ut til å ha vært ei spesielt ustabil tid. De to eneste navna som forblei så å si uendra fram til 1600, og også fram til i dag, var *Os*, fra norrønt *Óss*, og *Idd*, uendra fra norrønt. Etter disse to navna ser *Moss* ut til å ha den eldste uttalen, dokumentert med ei tilsvarende form som i dag i 1396.

Den eldste typen endringer som vises i skrift er bortfall av [*r-*] før en alveolar. Bortfallet [*-rn*] > [*-n*] viser seg allerede i 1334. Bortfallet [*-rs*] > [*-s*] vises i 1367. Disse endringene kan også defineres som ei form for assimilasjon.

Samme år som [*r-*]-bortfallet før [*-n*] vises den første forma med trykksvak vokalreduksjon. Svekking [*-i*] > [*-e*] uten trykk vises i 1334, svekking [*-a*] > [*-æ*] i 1344, [*-æ*] > [*-e*] i 1370, og [*-o*] > [*-e*] i 1373. I innlyd vises det videre bortfallet [*-e-*] > -◊- også i 1373. Det er derfor grunn til å vurdere om svekkelsene fra full vokal til bortfall i innlyd har foregått omtrent samtidig, altså [*-i-*] > -◊-, [*-a-*] > -◊- og [*-o-*] > -◊-. Dette er også ganske naturlig med tanke på den fonetiske karakteren til trykksvak [*e*].

Palatalisering av [*k*] og [*g*] før fremre vokaler viser seg i 1336 i endringa [*sk-*] > [*ʃ-*], før [*æ*] eller [*e*], ei endring som må forutsette ei endring [*k-*] > [*ç-*] i samme stilling. I 1400 vises palatalisering [*g-*] > [*j-*] før eldre [*y*].

Reduksjon av frikativer i trykksvak posisjon vises først med den labiale endringa, [*-v*] > [*-u*], i 1348. Den tilsvarende velare reduksjonen, [*-ɣ*] > [*-j*], vises i 1400. Det frikative dentale bortfallet, [*-ð*] > -◊-, vises i 1438. Reduksjonen av frikativer fører altså enten til ei endring til en approksimant eller til bortfall. På samme måte som med trykksvak vokalreduksjon faller også de resulterende approksimantene bort i mange navn. Bortfallet [*-j*] > -◊- vises i 1452 og bortfallet [*-u*] > -◊- i 1482. Tilknyttede endringa [*-ɣ*] > [*-j*] er diftongeringa [*āɣ*] > [*æu*]/[*øu*]. Dette gjelder ei endring etter en bakre vokal, noe som fører til ei anna uttale enn i palatal stilling, som før en fremre vokal. Endringa viser seg ikke før i 1626, men den kan

nok ha hendt også på 1400-tallet eller tidligere i forbindelse med endringene av [y] ellers.

Monoftongering viser seg i skrift fra 1393 med endringa [ei] > [e]. Endringa [øy] > [ø] viser seg i 1411. Her kan muligens også austskandinaviske mål ha hatt ei påvirkning på skriftspråket. Ei monoftongering [ei] > [i] dukker opp i noen navn, men dette vises så seint som i 1551. Det kan være spesielle språklige grunner til at akkurat dette noe tilfeldigvis har skjedd i disse navna. Da behøver dette heller ikke å ha skjedd samtidig i disse navna.

Ulike former for vokalforskyvning, eller endring av vokalkvalitet, vises til ulike tider. De tidligste i skrift er [a] > [æ], og da kort [æ], i 1399, og [y] > [ø] i 1400. Seinere vises åpninga [i] > [e] i 1529 og endringa [a] > [æ:], altså lang [æ], i 1558. Allerede i 1413 vises en overgang [â] > [ø], men ikke før i 1639 overgangen [â] > [œ]. Den eneste endringa [â] > [ø] har skjedd i navnet [ʰhøber] nordvest i fylket, mens de øvrige fem tilfellene, med endring [â] > [œ], hører til lenger sør og aust i fylket. Det tidlige eksemplet med [ø] må helst forklares ved at vokalen i navnet [ʰhøber] < Hóbbóli hadde endra seg på grunn av assimilasjon fra [ø] i etterleddet. Ellers ville jeg ha forventa at disse to typene endringer skjedde omtrent samtidig.

Overgangen [p-] > [t-] vises i 1425. Utviklinga [-rð] > [-r] får vi først vist i skrift i 1594, men denne endringa er vanskelig å spore skriftlig. Dette skyldes at den ortografiske kombinasjonen rð tidligere blei brukt om [rð], mens det samme fortsatt blir brukt om [r] i dag, der lyden kommer av [rð]. Endringa må ha skjedd allerede omkring eller før 1438 for da begynner bortfallet av [ð] å vises.

Ei veksling [-ø] > [-e] som vist i 1440 og [e] > [ø] i 1452 ser ut til å forekomme forholdsvis hyppig i dette fylket. Endringa [-ø] > [-e] er en vokalreduksjon, og forklaringa er så naturlig som at trykksvak [ø] og trykksvak [e] uttales tilnærma likt. Dette kjennes igjen også i mange norske stedsnavn med endinga [-e] som i skrift har fått det danske etterleddet -ø feilaktig lagt til navnet. Det at vekslingene går begge veger tyder på at et nært og uklart forhold mellom disse to vokallydene. Endringa [e] > [ø] vises også i navnet [ʔju:røm] som først fikk [e] i den andre stavinga seinest i 1529. At denne vokalen da utvikla seg videre til [ø] viser at denne forma for endring har vært produktiv over en periode, og da helst gjennom analogi fra navn som [ʔaʂøm]. [m]-en, som ikke er opprinnlig i navnet [ʔju:røm], viser også at navnet har utvikla seg gjennom analogi.

De typene av endringer som har blitt dokumentert seinest i materialet mitt er at norrøn [o] har beholdt sin uttale før [-n], bekrefta i 1508, bortfallet av nominativsendinga [-r], først i 1514, [t]-bortfallet før [s], i 1549, plosivbortfallet etter nasal, i dette materialet [nd] > [n], i 1558, og til slutt bortfall av [-n] etter vokal i visse navn, ikke før i 1648.

Mange endringer har altså skjedd allerede på 1300-tallet når de skriftlige belegga begynner å ta til for de fleste gamle navna. Som vist hos Seip, Indrebø og delvis Marstrander har flere av disse endringene skjedd allerede på 1200-tallet, eller også på 1100-tallet eller tidligere. Det er ytterst få endringer som kan ha funnet sted etter 1600-tallet.

Med et større navnemateriale ville man naturligvis hatt en større sjanse for å finne eldre dokumentasjon for endringene, og mange sjeldne endringer ville få et større utvalg for å kunne gjøre ei sikrere vurdering av tidfestinga. Men med et større geografisk utvalg vil man støte på problemer med at endringer har skjedd til ulike tider i ulike mål. Som vi veit av dialektbruk i dag er det slik at endringer som skjedde for mange hundre år sida i noen dialekter har skjedd for bare kort tid sia i andre dialekter, og fortsatt ikke i noen. Slik må det også ha vært tidligere. Med et materialet på et tusentalls skriftformer er mengden bearbeiding ganske stor allerede, men man kan tenke seg at et slikt arbeid er noe som kan gjøres over tid parallellt med anna arbeid. Det skal ikke mer til enn ett eneste sikkert skriftbelegg for ei endring for å ha en minimums datering av den. Noterer man da ned tidligere belegg man kommer over kan man etterhvert bygge opp et register som kan vise det samme resultatet som med et prosjekt som her.

Resultatet av denne oppgava er ikke et absolutt svar på noe, og når analysene baserer seg på et lite utvalg av navn, blir konklusjonene også svakere. Arbeidet gir allikevel en viss oversikt over når ting skjedde i det onomastiske språket, og da i hvert fall seinest når dette skjedde. Slik er oppgava med på å bygge opp en kunnskap som ellers må bygges videre over tid, og med en større samling erfaringer og arbeider fra flere hold.

8 Forkortelser og kjelder

Forkortelsene og kjeldene nevnt gjelder både for vedlegga og for teksten ovafor.

8.1 Forkortelser

a	= avskrift/vidisse
ann	= <i>anneks</i> [#]
k	= <i>kirke</i> [#]
l	= <i>lið</i> [#] (norrønt: grend eller krins av gardar som var sammen om ymse tiltak ³⁰⁶)
n	= notarialavskrift med påtrykt notarialsegl
prb	= <i>prestebol</i> [#]
prg	= <i>prestegard</i> [#]
prgj	= <i>prestegjeld</i> [#]
r	= rekke
s	= <i>sokn</i> [#]
sk	= <i>skipreide</i> [#]

8.2 Kjelder

Kjeldene brukt i teksten og i vedlegg 2 har alltid blitt kontrollert direkte unntatt der det bemerkes at de har blitt henta fra BØ. Mange av kjeldene i vedlegg 1 har også blitt kontrollert direkte, for eksempel alle fra Akr. Belegg i vedlegg 1 som ikke har blitt kontrollert direkte har blitt henta fra BØ. Kjelder i denne lista som ikke har blitt brukt direkte har fått dette kommentert.

Akr. = *Akershusregisteret af 1622*

Tank, G. (1916). Kristiania.

Aktst. = *Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548–1661*

I–II. Johnsen, O. A. (1910–1951). Kristiania/Oslo. (Bind I etter BØ.)

BØ = *Bustadnavn i Østfold*

I–XVII. Hoel, K. (1994–2018). Oslo.

- I. *Hobøl*. 1994. Utgitt av Tom Schmidt.
- II. *Skiptvet*. 1997. Utgitt av Margit Harsson.

306 Heggstad, Hødnebo og Simensen, 2012, s. 390

- II (2. utg.). *Skiptvet*. 2013. Utgitt av Margit Harsson.
- III. *Våler*. 1999. Utgitt av Tom Schmidt.
- IV. *Spydeberg*. 2001. Utgitt av Margit Harsson.
- V. *Rygge og Moss*. 2004. Utgitt av Tom Schmidt.
- VI. *Askim*. 2005. Utgitt av Margit Harsson.
- VII. *Tune*. 2007. Utgitt av Tom Schmidt.
- VIII. *Idd*. 2008. Utgitt av Margit Harsson.
- IX. *Varteig*. 2010. Utgitt av Tom Schmidt.
- X. *Aremark*. 2011. Utgitt av Margit Harsson.
- XI. *Onsøy*. 2012. Utgitt av Tom Schmidt.
- XII. *Rødenes og Rømskog*. 2014. Utgitt av Margit Harsson.
- XIII. *Hvaler*. 2014. Utgitt av Tom Schmidt.
- XIV. *Borge, Glemmen og Fredrikstad*. 2015. Utgitt av Tom Schmidt.
- XV. *Skjeberg*. 2016. Utgitt av Tom Schmidt.
- XVI. *Berg*. 2017. Utgitt av Tom Schmidt.
- XVII. *Råde*. 2018. Utgitt av Tom Schmidt.
- XVIII. *Trøgstad*. Under utgivelse, av Tom Schmidt.
- XIX. *Eidsberg*. Under arbeid, av Tom Schmidt.

BØm = manuskriptet til *Bustadnavn i Østfold*

Hoel K. Ikke utgitt.

- Eidsberg.
- Rakkestad.

DN = *Diplomatarium Norvegicum*

I–V, VII–XIV, XVI og XXI. Lange, C. C. A., Unger, C. R., Huitfeldt-Kaas, H. J. og Magerøy, H. (1847–1976). Christiania/Oslo. (Henta fra

Dokumentasjonsprosjektet unntatt der hvor det bemerkes at opplysingene har blitt henta fra de trykte utgavene:)

Dokumentasjonsprosjektet. (2016, 31. oktober). Avansert søk i

Diplomatarium Norvegicum. Henta fra

https://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html.

FLTP = *Fredrikstad lagtingsprotokoll nr. I–VIII. 1607–1615*

Sandaaker, O. (1989). Oslo.

- ft. = folketelling (etter BØ)
- JN = *Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574–1597*
Nielsen, Y. (1885). Kristiania.
- kb. = kirkebok
- lsk. = landskatt (etter BØ)
- M711 = *M711-registrering (1 : 50 000)*
Alfarnæs, K. (1982–1983). Østfold. Upublisert materialet hos
Stadnamnsamlinga ved Universitetet i Bergen.
- matr. = matrikkel
- matrE = eksaminasjonsprotokollen fra *matrikkelutkastet fra 1723*
- NG = *Norske Gaardnavne*
I–III og XIII. Rygh, O. (1897–1908). Kristiania.
- NGo = opptegnelser interfoliert i et eksemplar av 1838-matrikkelen
Rygh, O. Upublisert materialet hos Riksarkivet.
- NGL = *Norges gamle Love indtil 1387*
I. Keyser, R. & Munch, P. A. (1846). Christiania.
- NHD = *Norske Herredags-Dombøger*
1. r, II–III. Thomle, E. A. (1894). Christiania.
- NLRB = *Norske lensrekneskapsbøger 1548–1567*
I–II. Utgitt av Riksarkivet (1937–1940). Oslo.
- NRJ = *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede*
I og III–V. Huitfeldt-Kaas, H. J. & Johnsen, A. O. (1887–1972).
Christiania/Oslo.
- NRR = *Norske Rigs-Registranter tildeels i Uddrag*
I–II. Lange, C. C. A., Petersen, S. & Lundh, O. G. (1861–1863). Christiania.
- NS = *Nils Stubs Optegnelserbøger fra Oslo Lagthing 1572–1580*
Huitfeldt-Kaas, H. J. (1895). Christiania.
- NSnl = *Norsk stadnamleksikon* (4. utgave, 3. opplag)
Redigert av Sandnes, J. & Stemshaug, O. (2007). Oslo: Det norske samlaget.
- OHRD= *Overhoffrettsdomar*
III. Sandnes Nygard, M. (1995). Oslo.
- prmt. = prestemanntall
- RB = *Biskop Eysteins Jordebog (Den röde Bog)*

- Huitfeldt, H. J. (1873–1880). Christiania.
- Skm. = *Skattematrikkelen 1647*
- II. Redigert av Fladby, R. og Try, H. (1969). Oslo/Bergen/Tromsø:
Universitetsforlaget.
- Stb. = *Stiftsbog eller Fortegnelse over Kirkernes Gods i Oslo og Hamar Stifter*
Kolsrud, S. (1929). Oslo. (Etter BØ.)
- tb. = tingbok (etter BØ)
- TJ = *Topographisk Journal for Norge*
V. 1796–1797. Christiania.
- uk. = utrykt kart i målestokken 1 : 13 000
Opptatt av Det norske Jægercorps. Hos Kartverket. (Etter BØ.)
- utrd. = utrykt diplom i Riksarkivet (etter BØ)

9 Litteratur

For kjeldene for navnebelegg se kapittel 8.

Bjorvand, H. (2013). Herredsnavnet *Råde* og en norrøn veksling *ó : á*. *Namn og nemne*. 30, 49–78.

BØ. (Se kapittel 8.)

BØm. (Se kapittel 8.)

Heggstad, L., Hødnebø, F. og Simensen, E. (2012). *Norrøn ordbok* (5. utgava av *Gamalnorsk ordbok* ved Hægstad og Torp, 2. opplag). Oslo: Det norske samlaget.

Hoff, I. (1946a). *Skjetvemålet*. Oslo.

Hoff, I. (1946b). Skjetve og noen andre stadnavn fra Østfold. *Maal og minne*, 1946, 42–44.

Indrebø, G. (1951). *Norsk målsoga*. Bergen.

Jansson, V. (1951). *Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia*. Lund.

Kartverket (2017, 31. august). Saksgang og saksbehandling i namnesaker. Henta fra

<https://kartverket.no/Kart/Stedsnavn/Saksgangen-ved-behandling-av-namnesaker/>.

Marstrander, C. J. S. (1915). *Bidrag til det norske sprogs historie i Irland*. Kristiania.

NG. (Se kapittel 8.)

Rygh, O. (1882). „[E]n udførlig Fremstilling af Forholdet mellem Gaardnavnenes skrevne Former og Udtaleformerne”. Hektografert manuskript, uten tittel. [Kristiania.]

Sandøy, H. (1992). *Norsk dialektkunnskap* (2. utgave, 4. opplag). Oslo: Novus forlag.

Seip, D. A. (1955). *Norsk språkhistorie til omkring 1370* (2. utgave). Oslo: H. Aschehoug & co. (W. Nygaard)

Skulerud, O. (1906). *Om vin-navnenes behandling*. Christiania.

Stedsnavnloven. Lov 18. mai 1990 om stadnamn.

Storm, J. (1884). Norsk Lydskrift med Omrids af Fonetiken. *Norgeia*. 1884 (første bind), 19–132.

Unger, C. R. (1874). *Postola sögur*. Christiania.

Wetås, Å. (2008). *Kasusbortfallet i mellomnorsk*. Oslo.

10 Vedlegg

De fem vedlegga er for store til å legges inn i oppgaveteksten, og også for store til å trykkes. Lenker til vedlegga på Internett har her blitt gjort tilgjengelig med understreking.

- **Vedlegg 1:**

Skriftlige belegg som tidligst dokumenterer lydendringene som kan spores i skrift i soknenavna i Østfold fra middelalderen.

<https://tinyurl.com/y744h7vl>

- **Vedlegg 2**

Oversikt over tidligste dokumentasjon for de viktigste endringene.

<https://tinyurl.com/ybw5pl2r>

- **Vedlegg 3**

Tidslinje som viser navnas form med hensyn til de dokumenterte lydendringene i hvert navn.

<https://tinyurl.com/y7rvzqlp>

Formene i vedlegg 3 og 4 viser utviklinga av hvert navn i henhold til dokumenterte lydendringer i skrift, men de har blitt normert etter moderne ortografi. De har ikke nødvendigvis blitt belagt i seg sjøl, og de mange former her skulle derfor strengt talt ha hatt symbolet *.

- **Vedlegg 4**

Tidslinje som viser navnas form med hensyn til de dokumenterte lydendringene i hvert navn, og også i andre tilsvarende navn.

<https://tinyurl.com/y8m5trez>

Se også kommentaren om vedlegg 3.

- **Vedlegg 5**

Alfabetisk liste over alle lydendringer som kan spores, sammen med navna som har gjennomgått endringa.

<https://tinyurl.com/yc5sr6xd>